Республиканская
БИБЛИОТЕКА
им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

РСФСР-ниң Компартиязының
Тыва республика комитединиң,
Тыва АССР-ниң Дээди
Совединиң болгаш Министрлер
Чөвүлелиниң органы

1990 чыл
декабрь
23
воскресенье
№ 293 (14493)
1925 чылда үндезилеттингеН
Өртээ 3 көп.

«ШЫНГА» ЧАГААЛАР:

Чон ортузунче кирзе

Мен 1941 чылдан эгелеп комсомол ажылынга 10 чыл, партия ажылынга 30 ажыг чыл ажылдап чордум. Ол үеларде партия, комсомол ажылы шапкын хөгжүп, чонуун мурнунга идепкейлиг мурнакчы организациялар турган. Эки чүвеи — партия кандыг-ла ажылды көдүрүп үндүрер болдур, чон ону деткиир, оон шинтпирлерин күүседир дээш кызымак күш-ажылы-биле көдүрлүп үнер турган.

Сөөлгү чылларда партия ажылы кошкаан, чон ону хүндүлеп көрбес апарган. Чамдык ак сеткилдиг эвес улус ону ажылгап алгаш, партияны дүжүреринге чедир айтырыгны көдүрүп келгеш база үндезилелдиг хире апарган. РСФСР-ниң Компартиязының түргузукчу конференциязының соонда-даа шоолуг өскерилгелер көзүлбейн турар. Шаанда мээн ажылдап турган үеларимде ай, квартал планнарын партия эге организациялары ыяап-ла күүседир, чон аразынче кирип, ёзулуг-ла агитас-массалыг ажылдарны доктаамал чорудуп турган болгай.

Мен Черби суурга келгеш, пенсияже үнген соонда 20 ажыг чыл чурттап келдим, ынчалзаа ол үе иштинде партия, комсомол ажылы чоруп турар деп чүвени шүүт өскербедим. Оларның удуртукчулары кымнарыл дээрзин кым-даа тайыбас. Чон ортузунче кирбес кижилерни кым таныр боор. Черби аныяктар ортузунда ажыл кошкак, олар арага талоннары айтыртынып, ол-бо эрренейнин чоргулаардыр.

Мен ажылдап турар шаамда масса-политиктиг ажыл үш бүт кыында турар боор чүве: партия, комсомол, совет. Анаа демнештиг хөрөөженнер организацияны база ажылдаар. Кайда-ла партия организациязы шыырак ажылдап турар болдур, ында күш-ажыл организастыг, бүдүүлге планы доктаамал ажыр күүсеттинип турган. Характер талазы-биле чонуу үш болукке үзүп алыр: активтер, ак сеткилдиг бөдүүн чон, адак соонда үлүг турал дүжок кижилерни түскай даңзыга ап, оларның ортузунга шыырак дээн кижилерни быжыглап каар. Оларның кылган ажылын партбюро хуралдарынга дыңнап турган. Үлүг туралыг кижилерниң күш четтирбестерин хоойлу ёзугаар шыгым көрүп, эдип алырының хемчеглерин ыяап-ла алган турар боор чүве. Кижилер-биле ажыл ол хире шыырак болуп турда, кайы хамаанчок көрүм-чүрүм үрей чоруп кижилер ийи-чаңгыс-ла болур чүве ийин. Ынчангаш партия рескомунуң чаа соңгуткан составы, бир-ле дугаарында, кижилер-биле ажылды үндезинин-биле эжиждерин, эде тургузарын күзел, идеген каар кижик-дир мен.

Роман ОЧУР-ООЛ.
Күш-ажылдың, партияның хоочуну.

Ёзулалды кылырым чадавас

Ооң-биле ортумак школаны Өвүриүн Хандагайты суурга 1961 чылда доостувус. Ынчангы доозукчулар шуптузу 12 оол, 3 кыс бис. Ам маңаа мен доозукчу эш-оорумнуң дугайын эвес, а чаңгыс суурда ажылдап, кады-кожа чурттап чоруп эжимниң дугайын таныштырып көрейн. Ооң-биле өөрүшкүнүдаа, мүңгаралды-даа дериге үлежип чоо бис. Хып дээн ийи борбак кара кыстар Кызылдың эмчи училищезин дооскаш, Торгалыгга ажылдап чедип келген. Оларның-биле салым-хуувус каттыштырып, өг-бүлеге хамаарышкан түүлдерни мен сонуургап номчуп турар мен. Улус хөй чагааны чорудуп турар чорду. Мен база бо чыллын сентябрь 5-те үнген. Бойдуң Монгуштуң «Мен үдүр мен» деп эгелиг түүлүнге хамаарыштыр бодумнуң бодалымны бижиир болдум.

Хүрээни херек чок деп турар улуска мен каттышпас мен. Кандыг-даа черден келген кижи чүдүлгеңер кандыгыл диле, харылаптар сөзүвүс чок боор бе? Чок деп чугаалаарга, кайы хире хомудаанчыг-лыр. Акшаны чондан чыгаш, хүрээ тударын дүргедетсе деп саналдыг мен.

Рита СЕМИСПЕЙ.
Кызыл-Даг суур.

Өөренип көөрүн дилединиз

Суурда чурттакчылар хөй. Ооң иштинде пенсионерлер база эвээш эвес. Ынчал кээрге, оларның аразында магазиндеН бараан садып ап, оочурга үр тура албас-даа улус бар. Чаа бараан келирге, колдуунда-ла сураан дыңнап каар— бо-ла. Арай деп магазинге оочур маңан туруп алырга, аныяктар чүгле бажынче дыыжыыр, күжүн көргүзүп турган, садыглап алган баар. Кандыг-бир-бараан магазинге киирерге, оочур-даа барымдаалавас, чүгле күштүг кижи ап шыдаар. Бистер кырганнар мындыг байдалга канчап чурттаар бис. Бистиң-бо байдалывысты бириг эрге эде көрзе деп саналдыг мен.

Чамдык черлерниң хоочуларга бараалгадып турары дуржулгазын өөренип көрзе кандыгыл? Тускай ларёк, эмнелгеге хүлээп алыр өрээл дээш, өске-даа таарымчалыг байдалды тургузуп каан болур чорду. Суурга ону тургусса деп бодалдыг мен. Бо айтырыгны девискээрде райкүүском. Эрзин кодээ Соведи өөренип көөрүн пенсионерлер дилеп турар. Бо материалды пенсионерлериң мурнунда оларның дилээ-биле бижидим.

Шынап-ла, бүгү чуртталгавыс иштинде колхоз, совхозуувуска үлүүвүс киирип келдивис. Чамдыктарывыс кадыының аайы-биле ам-даа дуза-дөмээн киирип чоруп-дур. Бистерже, хоочуларже ээ көрүүн, үстүнде дилээвисти хандырып бээрин күзээр-дир бис.

Ермолай АРАКЧАА.
Күш-ажылдың хоочуну.
Нарын суур.

Ында багай чүү боор

Өг-бүле тудар дээн оолдуң, кыстың кудазын эрттирери тыва улустуң шаандан тура сагып келген чаагай чаңчылы. Төрээн оглун, уруттда оглеп-баштап алыры ада-иелериң хүндүлүг хүлээлгези, оваа байырлалы-дыр. Чурттап келген назынын иштинде чеже-чеже кудаларга чалаттырып, оглешкен уругларга белек-селээмни тудуспадым дээр. Ынчалзаа-даа кудалар аңгы-аңгы эртер чорду. Арага ишпес комсомолчу кудага-даа кириштим. Оюн-тоглаа, катыг-хөг турда, шынап-ла, арагадарының херээ чок ышкаш сагындырар. Чүгле араганы элбекшиткеш туруп бээр, куда база-ла бар. Ындыг куда кижиниң сеткилинге кирбес, аас-дыл, хүндүлээчел эвес чорук аңаа ыяап-ла туруп келир. Кайы-даа ада-ие уругларын чараш, бай-шыдалдыг, хүндүткелдиг кылдыр өглээрин бодап, оларның кудазын онза байырлал кылдыр эрттирип, оюн-тоглааны хөйү-биле организастап, куданың культурлуг талазынче кичээнгей салып турары ажыктыг, өөредиглиг.

Чоокта чаа «Отчугаш» кафеге болур кудаже чалалга алдым. Аңаа кире бээрге, столдарны, сандайларны чурумиуг чыскаап салган. Стол бүрүзүнде чечектер, тыва аъш-чем болгаш өске-даа чем аймаа четчир. Куда шагы келген. Тыва улустуң «Куда ыры» база «Аяк шай» деп ырылары чаңгыланып тургулаар. Калак кырында тыва улустуң хүндүлүг чеми ак сүттү кудуп каан аяк-биле Зоя Байкараевна Даргын-оол кеңин, оглун, кудаларын йөрээл состерин чугаалап турган, хүндүткел-биле үткүп алган. Зал бүрүзүнде аныяк оол, кыска сургаал сөстерин көскү черлерде аскылаан.

Быжыг, найыралдыг, ынакшылдыг совет өг-бүленің куда байырлалын Алдын-оол биле Чимиса Даргын-ооллардың эрттирип турары ол. Алдын-оол Кемеровода күрүне университетиниң студентизи, а Чимиса Кызылда педагогика институтунуң студентизи. Оларның ада-иелери-биле база чоок таныжар аргалыг болдувус. Чимисаның адазы Агроөлетпүр эвилелиниде экономист-бухгалтер К. Б. Ламажаа хөй чылдар дургузунда күрүне мурнунга ак сеткилдиг ажылдап келген. Авазы А. М. Ламажаа республиканың санэпидстанциясының кол эмчизи. Ооллуң адазы Д. Д. Даргын-оол Чербиниң дузалал школазының башкызы, авазы З. Б. Даргын-оол ол-ла школада кижи эмчизи болур ажылдап турар хүндүлүг кижилер.

Куда чаңчыл болган байырлал болганда, чалаткан янзы-бүрү мергежилдиг кижилери бот-боттары таныжып, эш-өөр болур, уран талантылыглары ырлап-шоорлап, танцылап, шаг болган. Ылангыя «Х Улуг хурал» совхозтуң сураглыг малчыны О. Б. Тас-оол омак-хоглүүн, тывынгырын чыылганнарга кайгаткан. «Баян-Колум» деп бодунуң сөзүнге бижээн ырызын балырыптарга, дыңнаксаныгла чорду. Чалаткан аныяк оолдар, кыстар күльтурлуг чоруун көргүзүп, шүлүктеп, ырлап, танцылап, өскелерден ылгалып турдулар. Куданың башкарыкчызы В. Көк-оол аттыг хөгжүм-шин театрының артизи Валентина Мортай-оолдуң уран талантызын база мактаар алаар.

Тыва кижилер черле ындыг, чаңчыл ёзугаар өглеңишкен оол, кыстың өктереллиг, бай-байлак чурттаары-биле суй-белектерин, малмаганы сөцнеп турдулар. Ында багай чүү боор, кым чаа өгленген уругларга дузалашпас боор.

Бо куданың культурлуг, хөглүг, өскелерге үлегер-чижектиг чоруун көргеш, бижээним бо. Куда кижилериң культурлуг чоруун сагып, хөй арага-дары ишпейн, ону чараш кылдыр эрттиргени сеткил-сагыштарга артып калыр үжүрлүг. Бо куда түскай сценарий ёзугаар эткен. Ынчангаш мээн киржип, чаладып турган өске кудаларымдан ылгалып турары ол. Ындыг культурлуг кудаларны чоога нептерлири чугула деп бодаар мен.

Данчай-оол ОЮН.
Партияның болгаш күш-ажылдың хоочуну.

Хостуг индир

Саналдар, бодалдар

СССРЭ-ниң улус депутаттарының дөртү Съездизинде

ДЕМНИГ КҮШТҮ ҮЕ НЕГЕП КЕЛГЕН

Съездиниң ажылының бешки хүнүнде хуралды даргалаан **А. И. Лукьянов** турган. Ол тунгаа чурумну ёзугаар Секретариаттың удуртукчузу **А. П. Яненкога** сөс бээрге, ол СССРЭ-ниң Дээди Совединиң ажылының болгаш санал бээр дээн кижилериниң даңзызының дугайын дыңнаткан.

Ооң соонда хуралдың даргазы турган, **Т. К. Пупкевичге** сөс бээрге, ол чурттуң эң улуг удуртукчулары-биле үлетпүр бүдүүрүлгелериниң ажылчыннарының ужурашканының дугайын дыңнаткан, ажылчын-депутаттар болүүн тургусканының дугайында медеглел кылган.

Эвилелдиң чаа керээзиниң ниити концепциязының дугайында болгаш ону канчаар чарар ужурлуунуң дугайында санал-онал бээрининг эгелээриниг мурнунда депутаттар чөпшээрээн чурумну ёзугаар залда тургустуган микрофониардан боттарының бодалдарын илереткеннер.

Ниитизи-биле алырга, Эвилелдиг чаа керээзин чуртка агаар-биле бир дөмей херек апарган бооп турар. Санал берген депутаттар чогум-на ындыг чаа Эвилел керээзинин дузазы-биле чурттуң экономиктиг, политиктиг болгаш националлар аразының айтырыгларын үзе шинтпирлеп болурун онзалап айтып турганнар.

Белоруссиядан депутат **Г. С. Тарнавский** бодунуң саналынга реформаларны чорударының үезинде кылдынган алдагдалдарның түннелинде чамдык республикаларның эвилелден үнериниң болгаш кымга-даа хамаарышпас политиканы чорударының оруунче киргенин чугаалаан. Ынчалза-даа чурттуң чонунуң эң хөй кезии ССРЭ-ни ол-ла олчаан арттырып камгалаарын күзеп турар деп, ол чугаалаан.

«Кара далайның судно кылыр заводу» бүдүүрүлге каттыжыышкынының бригадири депутат **В. А. Ополинский** база-ла ындыг бодалын илереткеннер.

Ол сорулгага чылдың-на 1991 чылдан эгелээш, РСФСР-ниң национал оруулгазының 15 хуузунуң эвээш эвезин бээр ужурлуг.

Бо талазы-биле хүлээп алган доктаалды ёзугаар алырга, айыттынган Хоойлу ону парлап үндүрген үезинден эгелээш күштүг апаар.

РСФСР-ниң пенсия фондузун организастаарының дугайында доктаалдың төлевилелин чугаалажып турган депутаттар, ол документ база-ла чугула болганда, чедир ажылдап кылгаш, соонда чугаалажып көөр-дүр деп дугурушканнар.

Ол ышкаш районнарының, хоорайларның, хоорайларда районнарның, суурларның болгаш көдээ чурттакчылыг черлериниң база өске-даа девискээр чагыргалыг черлериниң 1991 чылда бюджеттерин тургузарының дугайында айтырыгны чугаалажып көрүп эгелээн.

РСФСР-ниң Дээди Соведи илередип, мынчаар чугаалаан: Бир эвес республикалар, шынап-ла, шуптузу ажылаан бээр чүве болза, кызыгаарларны хунаажыр, националлар аразынга удурдедир демисежип, дайылдажыр чорук ылап-ла үнүп келир апаар.

Совет Эвилелиниң эң улуг республиказының төлээлекчизи — РСФСР-ниң Дээди Совединиң Даргазының бирги оралакчызы **Р. И. Хасбулатовтуң:** Россияның парламентизи Эвилел керээзин чараы дээш шинтпирлеп-биле чайгылыш чок чүткүп турар деп медеглээн залдың түүлдүгзүнүүшкүнүн болдурган.

Санал берген депутаттар Эвилел керээзинге ат салыының хуусаазынга холбаштыр боттарының бодалын илереткеш, аңаа дүрген-не ат салырының эргежок чугула апарганын айтып турганнар. Чижээ, Абхаз АССР-ден депутат **Т. М. Шамба** ол документинин эң чоокку үеде, бир-ийи ай иштинде шуут белен болдурарының чугулазын демдеглээн.

Ынчалзажок чамдык депутаттар боттарының саналдарынга бо хире чугула документини дүвү-далаш-биле хүлээп алыр чорукту болдурбазының чугулазын айтып, аңаа ылангыя ниити эвилелдиг болгаш республикаларның бүрүн эргелерин тодарадырынга кичээнгейлиг болурунче кыйгырып турганнар. Чижээ, Ленсоветтиң даргазы **А. А. Собчак** Эвилел керээзинин кол-кол принциптерин бо Съездиниң үезинде-ле бадылааш, ат салырын саналдаан. Ынчаарга Керээнин ыяк кылдынган бижимелин ооң соонда чедир ажылдап кылыры таарымчалыг.

Декабрының 21-ниң хүнүнүң кежээки хуралында «Чурттуң байдалының болгаш тургустунган социал-экономиктиг база политиктиг байдалды ажып эртериниң талазы-биле хемчеглер дугайында» Редакция комиссиязының киирген доктаалының төлевилелиниң кол оргазын хүлээп алган. Ооң соонда Съезд хүн чурумунуң эдлеглиг айтырыынче — «Социалистиг Республикалар Эвилелиниң Конституциязынга (Үндезин Хоойлузунга) өскерилгелерин киирериниң дугайында» айтырыгны чугаалажып эгелээн. Ол дугайында илеткелди **А. И. Лукьянов** кылган.

Эш А. И. Лукьяновтуң илеткелин дараазында солуунга үндүрер.

Депутаттар А. И. Лукьяновтуң илеткелин дыңнаанының соонда, киирип турар Хоойлу төлевилелин чугаалажып көрүп эгелээн.

Декабрының 22-де Съезд Конституцияга чамдык өскерилгелерниң талазы-биле чугаалажыры-биле бодунуң ажылын үргүлчүлээн.

(СЭТА).

РСФСР-ниң Дээди Совединиң сессиязында

Россияның парламентизиниң Республика Совединиң болгаш Националлар Совединиң ооң декабрь 21-де болган хуралынга хүн чурумунуң кол айтырыы Көдээниң социал хөгжүлдезиниң дугайында РСФСР-ниң Хоойлузунуң төлевилели болган. Ону чугаалажып көргениниң соонда, ындыг хоойлу хүлээп алдынган болгаш моон соңгаар агроөлетпүр комплекизин күрүнеден сайхоо талазы-биле деткиирин хоойлу ёзугаар доктааткан.

«Бүдүүрүлгелерден, каттыжыышкынныардан болгаш организациялардан үндүүрүг дугайында» Россия Совет Федеративтиг Социалистиг Республиканың Хоойлузун хүлээп алган болгаш ону 1991 чылдың январының бирден эгелеп күштүг болдурарының дугайында доктаалды үндүрген.

Ол ышкаш «ССРЭ хамаатыларындан, даштыкы хамаатылардан болгаш хамаатылардан эргези чок кижилерден олча-ажык үндүрүүнүң дугайында» ССРЭ Хоойлузун 1991 чылда РСФСР-ниң девискээринге ажыглаарының чурумунуң дугайында Россия Совет Федеративтиг Социалистиг Республиканың Хоойлузун хүлээп алган, ону 1991 чылдың январының бирээден эгелээш күштүг болдурарының дугайында доктаалды база үндүрген. Ол документилерни дараазында парлаар.

(СЭТА).

Акушер-гинеколог

ЧУРУКТА: Чадаанада акушер-гинеколог Надежда Назыновна Ойдуп. Медицина институдун дооскаш, Барыын-Хемчикте Ак-Довурак хоорайның эмнелгезинге ажылдаан. Ооң дараазында чылдарда Чадаанага кээп, чоннуң кадыын быжыглаарынга кызымак үлүүн киирип келген. Тыва АССР-ниң улус депутады. Соңгукчуларның чагыгларын амыдыралга боттандырар дээш чон-биле быжыг харылзаалыг ажылдап турар.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ЧААГАЙ СЕТКИЛ — ШАҢНАЛ

Тываның хөрөөжен чогаалчылар хүрээлең-ассоциациязы РСФСР-ниң Компартиязының Кызыл хооркому-биле кады бөгүн республиканың Кырганнар бажыңына концерт-ужуражышкынны организастаар.

Тыва улустуң назы-хүндүзү деп гуманныг билишкини бар. Кым-даа кижи кырып назылаар, оларга кичээнгей, оглу-кызының сагыш салыышкыны кончуг чугула. Хоочуннар биске идик-хеп, аъш-чем-даа хөрөө чок, ол четчир, сагыш-сеткилди чымчадыптар хемчеглер четпейн турар деп дилээн турган.

Ужуражышкынга ыраажылар Вероника Чооду, аныяк хөрөөжен композиторлар Алена Иомужап, Алена Баазанай, каргыраачы Валентина Чүлдүм, шүлүкчүлер Светлана Козлова, Любовь Батурина, Лидия Иргит, Саяна Ондур, Инна Принцева олар киржир. Чаагай сеткил — шаңнал дегдир деп үнелээшкинин оларга берген.

Сарыг шажын ниитилелиниң төлээлери база сагылгалар, ёзулалдар, улусчу билишкиннер дугайында чугаалап бээр.

Бистиң корр.

Реплика

СОЙГАЛААР ДЭЭШ СОТКА ОЛУРГАН

Торгалыгның № 126 округунга соңгулдалар эрткен соонда, Кежик-оол Чөреве «Улуг-Хем» солунга «Чиик авторитет чедип аар дээш» деп шүгүмчүлелдиг материалды бижээн. «Күш-ажылдың хостуу» совхозтуң фермазынга келген автолавка беш эзерни сатпайн барганын кадарчылар ол хүн орта ужуражышкынга чораан райкүүс-комнуң килдис эргелекчизи К. В. Төгүс-оол биле журналист Артык Ховалыгга хомудаан турган.

Ийи эзер бар, ону үш килограмм саржаг дужаган кижиге садар мен деп садыгжы негелдезин салган. «Бот кадарчылар-дыр бис, саржагны кайын эккээр бис, совхоз чүгле аът бээр, эзер-биле хандырбас, чавыдак аът мунарга чүвүр артпастыр, садыгда база чок боор, канчап амыдыраар бис» — деп кадарчыларның дилээнге ийи хөрөөжен кижи не сеткили-биле билип, дузалажырын бодаан. Эзер алган ийи аныяк оолдар совхозтуң удуртукчуларынга негелде кылып чадашкан турган.

Бөгүн кижиниң эдилээри улуг өртектиг түүлдер эвес, малчыннарга, кадарчыларга эзер дээрге далган, тараа ышкаш хүн бүрүнүн эдилели ышкажыл. Ону кым ховар бараан кылып, саржаг орнунга садып турарыл? Малчыннарга эзерни совхоз халас-даа бээр ужурлуг.

Бо айның 21-де партиялының Улуг-Хем райкомунуң болгаш район Совединиң сессиязының каттышкан хуралынга ол айтырыг база тургустунуп келген. Район Совединиң болгаш ооң күүсекчи комитединиң даргазы Бадарчы Седей эзерни саржаг бээрге садар деп айтыышкын бербээнин, шинтпир үндүрбээнин депутаттарга болгаш райком нежитүннеринге дыңнаткан. Райпонуң ындыг кара туразында ажылаашкынын чугаалажып көөрүн райкомнуң бирги секретары В. С. Нелеля доктаамал комиссиядан негээн.

Ам райпода бежен эзер келген. Ону малчыннарга хостуг садар дээн чөптүг эдиг кылганын база чиик ат-алдар сүрген дээр бе? Журналист кижи чүвениң шынын тодарадып албайн чыткаш, үш-баш чок үү шаварга мындыг база болгулаар-дыр. Сойгалаар дээш сотка олурган дээн ол эвесле?

Кодур-оол ОЮН.
(«Шынның» корр.).

ЧОН МАНАП ТУРАР

Бо чылдың март-май айларда соңгулдалар дээш байгы кылыр-ла ажыл ол турду. Шилиттеген шилиттинген кончуг дээн эштерин оларның аазаашкынын барымдаалап. сос бүрүзүнге илгеп, улус депутады кылдыр соңгуп алганывыстан, депутаттың мандадын олар холда алганнар. Соңгукчулар-биле ужуражыышкына оларның саны бистің районга бир округтан безин 21 кижи турду чоп. Шак бо хире хөй кагжыкчылар арындан ап үнген депутат, кижи бодаарга, амыр-дыш чок ажылдагы дег аан, анаа олуртунар харык турар бе?

Ындыг эвес, соңгулдалар эрткен, соңгун алган депутаттарывыс сураг барган. «Мындыг үвени кылып ап-

Соңгукчу сөс дилеп тур

тывыс, моозу арай саадап тур, хоржок-тур» деп аргасуме айтырып, соңгукчуларын чыып, үве чугаалап турган кижи көзүлбес боордур. Советтер база шимээн чок барган. Барып-барып ол чондан хоорук боорга канчаарын? Дугуржун алгаш чон-биле ужуражып, чугаалажып-турар болза эки-дир. Хүн айтырыын тодаргай кылып алыр болза, кижилер чоп чыылбас деп, келирлер, илеткелдин херээ чок, чүнү кылза эки дээрзин сүмелешкей. Сегирип ап, ханылаар үве болза, айтырыглар-ла хөй.

Ам чугаалаарым бо үүл республиканың Дээди Соведингe, Министрлер Төвүлелинге хамааржыр боор деп бодай-дыр мен. Чон аразынче кирер болза эки, экономиктиг политикавысты оларга чедир тайылбырлаары күсенчиг. Чер бүрүзү бар-ла аргаларны боттарынга ажыктыг-кылдыр ажыглаар дээш кызыл-турар. Ында-мында дугуржулгаларны чоруткан, кылган турар боор-дур. Анаа хамаарыштыр чүнү чугаалаксан тур сен дээр болза, дараазында айтырыгга доктааксан турар мен. Машина оруу-биле харылзажыр кара чаңгыс черивис — Абакан оруу. Бүгү-ле транспортувус ол девискээрни дамчыштыр эртип турарын билир бис. Ол дугайын чугаалап тура, биске көөр чүүк эрттирилгезинге хамааршыттыр саадаашкын болдурбас дээр болза, ында харыысалгалыг черлер-биле ажыл-агыйжы харылдаа, дугуржулга эргежок чугула деп үве билдингир. Айтырыгны ол негелде сүгаар тургускан дээрзи чугаажок. Ынчалзажок бистин республикаже көөр чүүктерни саадады бөөр таварылгалар бар дээрзин дыннап болур. Боттарынга чугула чүүктү станцияга бир дугаар эрттирер, а биске көөр ужуруг чүүктү быжыг дугуржулга чокта, станцияларга ийинче тургузуп, каптары билдингир үве-дир. Ындыг таварылгалар бар дижир ийик чоп.

Чүүк сөөртүлгезин ажыктыг кылдыр организастаарын чугула айтырыгларны бирээзи деп билир мен. ССРЭ-ния Дээди Совединің сессиязына ССРЭ-ния Президентизинин программныг үүлдерин бирээде, ийде, үште... деп номчуп олурарга, беш дугаар үүлде — чүрттүн амыдыралын хандырарының магадылалының талазы-биле хемчеглер бар. Чүүктер сөөртүлгезинің саадаашкынар болдурбазын база ында айыткан. Советтерни, күүсекчи болгаш ажыл-агый органнарының кичээнгейин олче углаан. Чүүк сөөртүлгезин бистин республикага хамааршыттыр алыр болза, чугула айтырыгларның бирээзи деп үве билдингир. Үүгле бодаа эвес, айтырыглар хөй болгай. Чазан кежигүннери ол талазы-биле ажык чугаа чоп чорудун болбас деп. Чонче мынчаар үнмес, харылзашпас болза, бистин экономика талазы-биле политикавысты олар эки-ле чедир билбейн турар-дыр.

Улус депутаттары бодунук эдлээнде база соңгукчулары-биле быжыг харылзааны тудар ужурлуг. Кодээ Советтерниң депутаттары культура бажыннарынга чонну чыып, отчёдун Советтің даргазы баштады берзиннер, а бир эвес соңгукчулар мурнунга чугаалаптар үве тыпнас болза, улус депутадының бүрүн эргезинден чайлап, дүжүп бөөр апаар. Бо дугайын, кая-даа чоруурга, улус ийи-үш болуп алган чугаалашкан турар боорга, ону ынчаар тургузуп турарым бо. Кижилерниң сагыш-сеткилин дыннаары, кичээнгейге алыры ажыктыг болгу дег.

Бүзүрен, соңгун алганывыс депутаттар, кандыг-даа чергенин, ыланғын Самагалдайдан соңгутканнар, силерни чон манап турар дээрзин дыннадын каалы. Ам канчаар, мындыг-даа арга-биле ужуражылгаже чалаар ужурга таварыштывыс.

Кодур-оол КУУЛАР.
Самагалдай суур.

Кыштагларда, хонаштарда

ӨӨРҮҮР БИС

«Морен» совхозтуң эң ыракы № 1, 2 хойжу бригадаларынга чоокта чаа директор А. Доржу, партком секретарь С. Чыргал, район эмнелгезиниң кол эмчизи Б. Эренчин олар чорааш, малчыннарның амыдырал-чүүдүнге байдалыбиле таныжып, лекция, беседаларны номчаан, эмчи дузазын чедиргеп. Оон аңгыда автомагазин база чорду, бистеевиң чагыгларывысты эккеп сатты. Чоланчы Борис Мингиймаа биле садыгжы Санчымаа Базнай олаң чепле кыштагларда аалдаарже доктаамал кээп турарынга өөрүүр бис.

Бисте бергe үүлдер эвээш эвес, хар улуг, чамдык черлерде хөөрүктеп каапкан. Оон аңгыла хөй массалыг төөрүп эгелээр. Ынчангаш бистерни доктаамал хайгаарап, дуза чедирип, сакманчылар-биле четчелээрин биргя чергениң айтырыы боор турар.

Шөкмаа САДИ.
Малчын.

ОГЛУ СОЛУУР

«Искра» совхозтуң хоочун малчыны Чозар-оол Монгуштуң ог-бүлези Кара-Дыгга кыштаглап турар. Кажаа-хоразын-даа эки белеткеп алган, 22 тоона сигеннинг. Коданында ам 320 хойлуг, оларны январьда төрүүр. Малдың байдалы эки. Ынчалза-даа совхозунуң дузазы багай деп, ог-бүле хомудап олурар. Чүге дизе кыштагда электри чырыы күзүн-не ошкен хевээр, ол дугайын директорунга дыннаткан. Мынчага чедир хемзег албаан. Ам хөй төрүй бөөгге канчаар үве ыйнаан деп сагышсырап олурар. Оон аңгыда автомагазин күзүн чаңгыс катап келгеш, база-ла сураг барган. Малдың-даа, кижиниң-даа эмчилери кээп турар. Ол талазы-биле хомудал чок.

Бо ог-бүленің эзелери кайызы-даа пенсияда. Ада-незин улуг оглу Дүрген-оол солуур. Оозу шеңгеен чоокта чаа келген.

Арагчы ДОНГАК.
Чадааа хоорай.

Солунга үнген чүүлге хамаарыштыр бодал

ТААРЗЫНМАДЫМ

Декабрь 7-де үнген «Шын» солунда Артем Борбак-ооллуң «Оттуңушкен ожаннинг үнери» деп чүүлүн номчаан, эки-ле таарзынмадым. Бижикчи кижи бижээн материалын азы чогаалычы-даа болза, мээн бо чүүлүмүү кымнар номчуурул дээрзин ыяк шыгаап алгаш, ам бижизе эки.

Чүүлдүң эгезинде-де автор экстремистерни, сепаратистерни болгаш демагогтарны сөле чаңнап эгелээн. Ынчаарга А. Борбак-оол бо чүүлүн ленинчи партияның хоочунналарынга ыйгырыг хевирлиг бижип турар. Партияның хоочуннары дээрге-ле мээн үе-чергелерим 60-70 харлыг кижилер болур. А бистер ол латин, грек состерни канчап билир улус бис. Моңу бодаар турган «1917 чылда делегейни эң-не баштай чыыткан Ленин — Партия — Октябрь — Советтер — Социализм — Коммунизм деп шынчы чалбыыштыг состерден ойталаарынче совет кижилерни ыйгырып, ол оттуг состерден экстремистер, сепаратистер болгаш демагогтар өөттенгиже коргун турар». Бо состерни чалбарыгга ажыглаан болур, а шыны-биле алыр болза, состер делегейни чырытпас. Бо үстүнде состерден экстремистер үүге өөттенгиже коргун турары билдинмес. Олар состерден эвес, а өске чүведен коргун турлар боор. «РСФСР-ниң алынган «Социалистиг» деп состу ап кааптарын М. С. Горбачев сүмелээн». «Совет» деп состу база үштүп турар. А Борбак-ооллуу-биле алырга, моңу канчаар үнелезе эки деп? М. С. Горбачевту ным дээр бис?

Чүүлүү номчаш, А. Борбак-ооллу ленинчи партияның туруштуг солдады болгаш СЭКП-ниң шынныг хөрээ-үзүүлүмүн даа чүүү-биле өргүүрүүге белен коммунистир дээрзин билип олур мен.

Авторуң хоонун бодап көөрге, бүгү Совет Эвилелиниң дениели-биле чугаалап турар хире. Тывада экстремистевиң үүлгедиглери көрүлээн деп чүве дыңнаваан мен. Сүт-Хөлге арагчы балыкчылар олурткен соонда. Кызылдың орус чурттакчылары чыскаал, митинг организастап турганын дыңнаан мен. Кижи бодаарга, моңу болза харыы, экстремистер организастаан деп болур хире.

Чүүлдүң хемчээли аажок делгем — бүгү СЭКП-те болгаш оон ТК-лынга хамааржып турар чүве болганда, ТК-ның Чиңгиие секретарының политиктиг болгаш практиктиг ажыл-чорудулгазынга какыдаа бол үнелелди база бөөр турган. Ынчангаш материал үнка болгаш хемчээл талазыбиле төп солуннарга парлаттынган болза эки хевиолиг.

Экстремистер, сепаратистер, демагогтар дээрге-ле дээрденда дүжүп келбээн, черденда үнүп келбээн. Америкада-даа ужуп келбээн, а совет школаларга эртем-билигни чедип алгылаан. Коммунистиг партияның идеязынга кижизиттингилээн бистиң совет кижилер дээрзин база үтпас хөрек. Боларның партия дугайында билип база кымдан-даа дора эвес. Ынчалзадаа чеден үш чыл иштинде коммунистиг идеяга кижизиттинип келген кижилер ам партияның бодуунга канчап удурланы бергенери ол? Азы тоткан ыттың эзин эзрери ышкаш аварганы ол бе? Азы оларның баш мээзинде, соок-даганда коммунистиг идеяның сиирдүүлаттынмааны ол бе? Мен бодаарымга, бистиң партияның чондан хоорлуп, оон ат-алдарының күдүлап турарын угаан-сарыыл чок, дедир төрүттүнген экстремистерден эвес, а партияның бодуудан дилеге эки ышкаш.

СЭКП моон мурнунда Совет Эвилелиниг нара чаңгыс парламент (чазак) партиязы турду. Күрүнениң бүгү ажыл-херектерини ол боду үштап-баштап удуртуп тура-ла, чурттуг үүге баш мүгаш, берге байдалга киирип «эккелгени ол?! Силер. эш Борбак-оол, хандырылганнардаа эки, пенсиялар-даа албек болгаш билбейн тур боор силер. Бөгүн совет кижилер дыка нарын байдалда чурттап турар болдур ийин.

Чурт кончуг улуг берге шылгалданы, чижээлээрге, 1941-1945 чылдарының улуг дайыны ышкаш аан, шыдажып эрткен болза, ам чүү дээр боор. А чуртка чаа дайын-даа, каан-халыын-даа болбаан-на үве-дир. ам чүге мынчап барган бис?! Соолгу бо чылдарда совет кижилер база удуп чытпаанчар, балдыр сыкпайн ажылдап-ла турганнар. Ол хиреде амыдырал чыл келген тудум улам дорайтапла орар. Ам чүү дээш совет кижилер Коммунистиг партиягa четтирдивис дээрил? Партияның бодунуң кижигүннери безин партияны каап, оон үнүп чоруп турарлар.

Бо таварылгада «шаанда» дээр сөсту ажыглаваалынар. Эш А. Борбак-оол кандыг-биле экстремистерден онза айыылыыпан турар, а совет кижилер чуртту хөме ап, боой тудун чоруп орар кризистен коргуп турарлар. Партияның бодуунуң дүрүмдаа мындыг: коммунист кижи кандыг-бир буруу херек үүлгедип, улуг частырыг кылыр болза, оон мурнундагы ачы-хавыдазы, ат-алдары хамаанчокка, анаа эң шыгыы хемчегин онаар.

СЭКП-ниң совет чон-биле харылзаазының кошкаан бистиң республиканың партия комитединің ажылчорудулгазындан-даа көрүп болур. Хөй чылдар улаштыр тыва чонуун чаңгыс улуг байырлалы — Наадымны эрттирип болбас деп ким хоруп келгенил? Партия обкомунуң бюрозу. Үүгле экстремистер эвес, ким-даа мындыг партияның хөрээ чүү боор чыдыр болай берип болур. Шагганы чүү дээш хоруп турарыл? Эрткен чылгы шаггааны ким кыш уделгеш-биле капсырлаштырганы? Цемент заводун ким Шагаан-Арыг хоорайынга чаңнаа туттурганы? Тываның бүгү чону болуунуң чуртун «Тыва республика» кылдыр аараан деп турда-ла, партияның республика комитединің пленуму үүге «Тыва Совет Социалистиг Республика» кылдыр аараан ышитпирлеп турарым? Тыва дылды Тыва-га куруе дылы кылып тоорге ышнар удурланып турардарым?

Кижи бир-бир бодап көөрге, РСФСР-ниң Компартиязының Тыва республика комитеди ыяап-ла тыва чонга удур ышитпирлер хүлээп ап турар-даа ышкаш кылдыр сагындырар-дыр. Өршээ дадай! Мени өршээн көрүнер! Ленинчи партия мени үвениң үүгле шынын чугаалаар кылдыр өөреткен, ынчангаш бо бүгүнү бижий бердим.

Кайда-бир болгулап турар национал үскүлежиишкиннерни үүгле экстремистерниң үүлгедиглери деп база болбас. Амыдырал баксыраарга, аңгы-аңгы аймақ чоннар туржук, алышкылар безин сокчун үнер апаар. Хамыкла бак херектерниң үнүп турар база бир кол чылдаганы — амыдыралдың аажок баксыраанында. Амыдырал өктертей бай, каас-чаңраш турган болза, чурт, чон амыр-тайбын, чон бүрүзү еске чонну аажок хүндүлеп чурттап турар ийик.

Партияның чон-биле харылзаазының аажок кошкаан турары шын, а ол партияның бодунуң бүрүүзү. Үүгле дизе партия бодунуң чонунуң бүзүрелин чилиргендир. Партияны болгаш Совет күрүнени чок кылыр деп ким-даа кыжанмайн турар. Экстремистер туржук. Америка-даа. Ынчангаш эш Борбак-ооллуң партияны камгаалалыпаа деп кыйгымы улуг-ла үвемче чок кыйгыыр-дыр. Оон орнунга амытында кыжаныр кризисти канчаар ажып эртээлиңер деп кыйгырыг үндүрген болза, угаанчыг кыйгырыг болур ийик. Ынчангаш бо үүлге эки-ле таарзынмас-тыр мен.

Монгуш ЭРГЕП.

ДЕПУТАТТАРЫВЫСТЫ КӨРБЕДИВИС

Черби суурнуң үстүкү талазында пенсионерлер чурттап турар бис. Бистің амыдырал-чүүдүлгавысты соңгуургаар удуртукчу чок. Соңгулда эрткенден бээр 9 ай ажа берген. Мынчага дээр депутаттарывыстың отчёдун дыңнаваавыс. Оларның үнүн дыңнаар туржук, а харын-даа бараанын безин чаңгыс-даа катап көрбедивис. Агитаторувус депутатларны мындыг кижи деп ат-сывын безин таныштырбаан.

Шагда агитаторлар бажың санында тайылбыр ажылын кылып чоруурун кижи көөр боор. Оон-биле кады депутаттың кандидады тудуп чоруур, соңгукчулар-биле ижин кара чок чугаалажыр, амыдыралын көөр, ажылынын-биле ханы таныжар. Мынчан кээрге, ындыг байдал кижиге дыка өөрүүчүг болур. Хурал-суглаага четпес кырганнарга депутатбиле кандыг байдалдыг чурттап оорарын чугаалажырга, дузалыг-даа болбас бо.

Хөй-иниттиниң чыглыр черлериге — магазиннерге, көдээ Культура бажыңының чанынга байырлалдар хүннеринде кино, кежээлер эрттиреринің чарлалдарын азып каап турарын көөр бис. А суурга чоннуң ниитилиг хуралын чыылдырганын эскербес-тир бис.

Кодээ Совет даргазынга ажылдап чордум. Депутаттар-биле сессияларны эрттирип, соңгукчуларның чагыгларын үезинде боттандырар дээш кызыл ажылдан турдувус. Депутаттар соңгукчулар-биле ужуражып, сессияга чугаалашкан айтырыгларны оларга чедирер турду. Кижи бодаарга, амгы депутаттарның ажылы улам сайзыраан турар ужурлуг. Декабрь ай төөмээнде депутаттар округтарынга чедип, соңгукчуларынга амгы амыдыралдың байдалын чугаалап бөөр болза деп күзеп орар бис. Суурувуста 15 депутат бар. Олар тос ай дургузунда соңгукчуларның чагыгларын-даа эдээн боттандыпган чадавас. Райкүүском бистің кодээ Советтің ажылынче көрнүр болза деп саналдыг мен. Ынчангаш бистің округтан соңгуттурган депутадывысты көрүксеп, отчёдун дыңнаксап олур бис.

Роман ОЧУР-ООЛ.
Кызыл район.

ЧАРЖЫНЧЫГ-ДЫР

Мээң салгалым дайынчаага-даа киржир хире эвес, хөлчок аныяк турган. Ынчалзажок дайынның халыыны өөредилге номнарын дамчыштыр эртпээн. Дайын сагыш-сеткилде үүгле бомбалаашкын, хан-чин, ашчут, аарыг-аржык, ажыг-шүжүг кылдыр артып калбаан. Сагыш-сеткилде американ посылкалар база артып калган: ак чемчилиг печеньелер, кара шоколад болгаш дагаа чуургазындан кылган порошоктар... Олардан кижи таптыырганын чиптер чемзиг үүве белеткеп-даа чадап каан. Сагыш-сеткил хейде-ле ымзаныр каар.

Дыннап-даа, номчуп-даа тур-ла сен ыйнаан, эргим номчукчу! Ам база-ла посылкалар кээп эгелээн. Дайын талазы-биле биеэги-ле эвилелчилер холун база катап биске сунупту: ол дээрге АКШ, Англия болгаш Франция-дыр. Ол бир талазында өөрүнчүг-даа-дыр. Найыралчы харылзааларның хөөнү улам кирер ыйнаан. Дайзыннарывыс тургулаан Германия биле Японня олардан чыда калбаан. Холун база-ла сунупту. Уткуй келген ак сеткилдің буянындан кажан-даа ойталаас ужурлуг. Оларга Индия биле Пакистан база каттыжа берди. Оларның боттарында аш-чуттан, аарыг-аржыктан качыгдааннары эндерик болгай.

Арам, черле үүү болу берди бо? Бодувусту боттарывыс хепкерип, чемгерип, аарыг-аржыктан эмнеп ыыдавас апарганывыс ол бе? Кая-даа баарга, четпес-ле, чок-ла — куруг-куруг магазин садыглар... Талоннар, карточкалар негээр. Оларга солуп берип-тер бараан-сараан, аъш-чем продуктулары база ховар. Кая-даа баарга оочурла, оочур... Ону төөнү чогубиле уламчылап болур.

Амыдыралга мындыг берге байдал тургустунуп келирге, сактырга, Африкадан аңгыда, бүгү делегей холун сунуп келген ышкаш боордур. Боостааже ажыыптар кылдыр берилтер үүвези чок-даа болза, сагыш-сеткилин биске каттыштырыксаанар мырыңай эндерик-тир. Ол база-ла улуг деткимче болур. сагыш-сеткилди домей-ле өөртүр.

Төп телевидение дамчыштыр оваа-оваа пакеттерни, иштиг хааржактарны болгаш янзы-бүрү дүрүг чиниерни хүнүң чыгыы көргүзер-дир, кайнаар баарыл деп айтырыгга, уруглар албан черлери, эмнелгелер, инвалидтерге болгаш пенсионерлерге баар дээр-дир. Ол бүгү посылкалар — бистің хереглелдеривисти хандырарынга эргежок чугула ындыг кончуг хөй эвес үлүг болбайн аан. «Совет рынокту хандырарынга четчир продуктуларны Барыын чүк кажан-даа берип шыдавас» — деп, америк «Ньюсуик» журнал демдеглеп бижээн. Беөнп турары дээш, ол-даа болза, четтиргенивисти илередир апаар бис.

Даштыкыдан дуза дугайында айтырыгны соңгуургас-ла кижи чок. Шыны-биле алырга, сагыш-сеткилге черле анчыы-ла кончуг ышкаш. Чогенчивисти, чаржынчывысты! Ындыг бодал башка кирип келир-дир. Шынында, бистин дег байлак чурт делегейде чок деп угаадын турар бис. Ол шын. Сактын көрээлиннерден, чижээлээрге, бо чыдын эң чаагай дүжүттү өстүрдүвүс. Өскелерге — улуг өөрүшкү болду, а биске — артык шүүлдерге болчук: канчан ажаан, кадагалан, болбаазыраткаш, хереглекчиге чедирерил дээн ышкаан аан. Кысказы-биле чугаалдарга, олуруп-олуруп, орай кузун аъш-чем-биле дорайтап эгеледивис деп чарлап бижип эгеледивис. Кузээнивис дег чүү-даа бүтпейн баржык.

Өскелерге кандыг үүве ийик, мээн доңга бажымга черле сынмас үүве-дир. Ынча элбек тараа болгаш погаа канчаг челишпейн баар чүвел? Чогум кайнаар кире бергени ол? Ажылырыстың түннели кайы? Төөмес-батпазы-биле хуралдаалап-ла келгенивистің ужуу ол эвес бе?

Каайлы парлалгазының болгаш телевидениезиниң тайылбырлалдары-биле алырга. Барыын үүкте база чүнүүдаа аай-бажын билбейн турар. Посылкаларны чоруудуп тура, боттары мынча деп айтырарлар-дыр. чаагай дүжүдү кайнаар кире бергени ол? Бо продуктларның чогуур черлерге чедериннге магадылал бар бе? Станцияларда продуктулардыг үүс-үүс демир-орук вагоннары тургулаар болгаш чамдык черлерде складтарны барааннар иштиндеп чара тептер чыгаан, а ол хирезинде магазиннер делгирлери куруг тургулаар.

Дузаламчы хуваалдазы контрольда алдынган болгаш олче КАК-тың болгаш ИХМ-ниң дайынчылары хаара туттунган деп, эрге-чагыргалар бүзүредип турар. Ынчалзажок консерва, лааза бүрүзүнүң чанынга бир-бир милиционер тургузуп шыдавас-ла болгай сен. Үүгле бо талазы-биле безин дыкала хөй айтырыглар тургустунуп келир-дир. Ону шиитпирлеп шыдавазывыс база чогенчиг.

Хөлчок чагаай дүжүттүн соонда, биске үү-даа чок болу бөөрге, оон ужурун черле билбес-тир мен. Ону сайгарып турар кижи-даа корбес-тир мен.

Англи школачы уруг Совет Эвилелинде үе-чергелеринче чорудары-биле чиг чочак-тараалыг лаазаларын канчаар хаптап орарын телевидениеге көргүзе бөөрге, чаржынар-дыр мен. Бодумну дээш база чуртумну дээш чаржынар-дыр мен.

Боттарывыстың чедишмезивистің чылдагаанларын өске черге үр-ле дилеп келдивис, боттарывыстың бергелеривистің чылдагаанны капиталистиг хүрээлелде дээрзин үр-ле тайылбырлап база бадыткан турдувус. Иштики дайзындан даштыкы дайзын коргунчуг эвес дээрзин ам кээп билип эгеледивис.

Юрий УСТИМЕНКО.
(СЭТА).

Балетче чалап тур

«ЧАҢГЫС КӨЖЕГЕЛИГ БАЛЕТ КЕЖЭЭЗИ»

Тыванын күрүнениң «Хүндүлелдий Демдээ» орденниг В. Кек-оол аттыг хөгжүмшин театрының балет артистериниң белүү бо хүннерде ийи чаа балетти белеткеп, ону «Чаңгыс көжегелиг балет кежээзи» деп ниити ажыл-биле республиканың көрүкчүлеринге бараалгадыр дээш ажылдап турар. Үк балетти көрүкчүлерге удавас бараалгадып эгелээр.

Балет дээрге уран үүлдүн бир онзагай хевири болур дээрзин билир бис. Ол дүлгээзиниг хөгжүмден болгаш сеткил ойнытыышкынныг танцыдан чоргустунар. Бистің тыва чонувустуң балет чаңчылдары ханы төөгүден үнген болгаш хам хамнааны, ламаларның сам байырлалы дээш ышкаш күүлүг дөстүг. Тывага балет хевири үеңдертен чылдарда-ла нептерээн турган, ынчалза-даа дөртен чылдарның төнчүзүнде-ол хөп-хенертен чиде берген. Сөөлгү чылдарда Фрунзениң, Улан-Удэниң, Красноярскиниң хореография училищелерин салым-чаяанныг аныяктар дооскаш, республиканга ажылдап чедип келгениниң түннелинде бистің уран үүлүвүске балет катап дирлир аргалыг болган.

«Чаңгыс көжегелиг балет кежээзи» деп көргүзүг ийи-чаңгыс көжегелиг балеттен тургустунган. Г. Ензактың сөзүнге ССРЭ-ниң улустуң артизи, композитор А. Чыргал-ооллуң бижээн «Оттуушкун» деп балетти бистің балет белүүвүстүң хоочун артизи Г. Ензак тургускан. Баштайгы көргүзүгде революция мурнунда Тываны көргүскен. Кызаа кашпал. Амыдырал аар-берге болгаш бичии-даа чырык чок. Араттар түрел, дүмбей-бүдүүлүккe туттурган чурттап чоруур. Оларны Маадыр кыйгыыр, демиселче көдүрлүгүн саналдап турар. Ынчалза-даа чаячылдың күжү улуг, эрги амыдыралга удурламыры кижилерге берге боор турар. Ындыг-даа болза кижилер чоорту каттышимчээшкиннерлиг бо балет көрүкчүлериниң сеткилинге магалыг, чаагай таалалды хайныктырар боор деп идеген турар бис.

В. Донгак биле А. Даржаанның сөзүнге композитор П. Геккериң бижээни «Бурганга өргүлде тудары» деп чаңгыс көжегелиг балетти театрның кол балетмейстери В. Донгак тургускан. Танцының дузазы-биле ол балетте ханы философчу материалды сценага тургузуп боттандырган. Чыл бүрүде-ле бурганнар улуг бурганынга боттарын өргүлде кылдыр тудар турган. Оон сорулгазы үүл дизе, бурган бодун арыглаары, өске өөрү-биле каттыжары болгаш кижилерни хай-бачыттан адырып болгу дег ыдыктыг күштерни чыын алыры болур. Бирги көргүзүгде чүдүлгениң камгалакчызы Чамзырай бурганның оранын көргүскен. Өргүлде тударының бүдүүзү. Өргүлде тударын эгелээр-дир деп Чамзырай бурган кыйгырар. Хамык бурганнар хиик-телдир самнап эгелээр. Бурган бүрүзү чүдүлгенин арыг чоруурун дээш бодун өргүүр. ынчалза-даа олар өлбес. Тарыйгы бурганнар кылдыр эде бодараар ужурлуг. Чамзырай бурганга баштадып алгаш, хамык бурганнар Тарыйгыларның дээрден моорлап чедип келирин кыйгырар, эдээн болганда Тарыйгылар четкилеп келир. Оонна өргүлде тударының ёзулалы эгелээр.

Балеттия ийиги көргүзүүнде бурганга өргүлде тударының ёзулалы хеп-хенертен ара доктаар. Үүге дээрге кызыл бурганнар четкилеп келгеш, баштайгы бурганнарны боттарының аайынга киирип, боттарының чүдүлгезинге чарыгтып эгелээр. Ынчан баштайгы бурганнар кошкап, ыдыктыг күжүн ышкынып, өлүгүлеп эгелээр. Ону көрүп кааш, кызыл бурганнар доктаап, чымчап эгелээр. Оон баштайгы бурганнар Тарыйгы бурганнардан дилег кылырга, оларның ыдыктыг күжүн база катап диргизип бээр. Баштайгы бурганнар дирлип, өөрүп-байырлап, кызыл бурганнарның мурнуку күжү, шынап-ла, арды бергени ол ирги бе, ам база катап эглип келбес ирги бе дижип айтыржып турар.

«Бурганга өргүлде тудары» деп балеттиң дүлгээзиниг хөгжүмү, оон бурунгу самдан унталган чараш танцылары, көрүштүг улуг маскалары, сарыг болгаш кызыл оннерден тывызык чараш чураан кааскалгазы кижиниң сагыш-сеткилин күштүү-биле хайныктырып турар. Чамзырай бурганның ролюнда Демир-оол Чанзан, Тарыйгы бурганнарныында Айлана Чанзан биле Мариана Комбу, Хихимойнуунда Сергей Ерошенко, Майдыр Дас, Лхамо бурганныында Любовь Суктерек биле Жанна Ходжер, Дити-Джадтыында Мариана Кара-Сал биле Евелина Чылбак, Ацырныында Экер Сарыглар биле Георгий Зайцев ойнап турар. Шиинин көрүштүг байдалынга аныяктарның «Күзел» театрының артистериниң киржилгези улуг салдарлыг.

Бистің бодап турарывыс-биле алырга, артистерниң, балетмейстер-тургузукчуларның ажылдап турарын көөрге, «Чаңгыс көжегелиг балет кежээзи» онзагай көрүштүг, бир янзы солун, өөгүр кааскалга-дерилгелиг, аянныг хөгжүмнүг, адаккыр танцылырлыг шии болуру чугаажок. Көрүкчү аваа келгеш, чүлдү-чүрээн, сагыш-сеткилин байдыып алгаш, өөрүп-магадап, омак-хоглуг, соруккур кынны берген чанар боор деп идеген, бүгү көрүкчүлеривисти чаа шии көргүзүүнче чалап тур бис.

Алдын-оол ДАРЖАА,
Театрның редактору.

ЧУРУКТАРДА: «Оттуушкунда» — Вячеслав Донгак биле Евелина Чылбак болгаш ол-ла балеттен хөйнүн танцы көргүзүү.

Вячеслав МОНГУШТУҢ фотолары.

Чогаадыкчы

өг - бүлелер

Бис күш-ажылчы династиялар дугайында бо-ла бижий бээр бис. Адазының, өзинің мергежилин салган ап, эмчи, башкы, малчын болган кижилер-ле хөй. Чогаалчы кижиниң ажы-төлү чогаалчы болуру ховар. Талантыны куруг черге хөгжүдери болдунмас. Чүгле ол бар болза, ону таныр, шын үглап болур.

Тыванын хөрөжен чогаалчылар хүрээлеп-ассоциязы школаларда чогаал бөлгүмнеринде киржип турар ургуларга деткимче көргүзериниң аргаларын дилеп турар. Кызылдың педагогика институдунда, найысыладың № 2 болгаш Көк-Тей, Сукпак школаларында чогаал бөлгүмнеринде киржип турар студентилериниң, өренікчилериниң киржилгези-биле ассоциацияның «Анай-Хаак» клуву (даргазы Н. Б. Тыртык-Кара) кежээнде организастап эрттирген.

Кежээни Тыва АССР-ниң алдарлыг чогаалчызы Е. Т. Танова биле Тыва АССР-ниң культуразының алдарлыг ажылдакчызы, Тываның комсомол шаңналының лауреады С. В. Козлованың чогаадыкчы өг-бүлелеринге тураскааткан. Уран үүлге, литературага бараан болуп чоруур бо өг-бүлелериниң ургулары база шүлүкчү, композитор, хөгжүмчү болган.

Тановтарның өг-бүлезинге бо чыл онзагай болган. Екатерина Түктүг-ооловнага атты тывыскан. Оон өөнүн ишти композитор Альберт Седип-ооловичиге Тыва АССР-ниң школазының алдарлыг башкызы деп атты база тывыскан. Чаа чогаалдар хөй төрүттүнген. Улуг оглу Вячеслав республиканың уран үүл школазының башкызы, шүлүкчү, композитор. Ол пианинога-даа ойнаар, ырлаар. Ол «Менги» рок-ансамбльди, бичин ургуларның «Сайзанак» болүүн удуртуп турар. Александр база ырыны-даа, шүлүктү-даа бижиир. Гитарага ойнаар. Оон мергежили — телеоператор.

Светлана Владимировна биле Анатолий Федорович иелээн — чогаалчылар. Олар тос ургуну өстүрүп, кижизиткен. Ам ургларының ургларының тоскузу төрүттүнер. Каттышкаш он сес кижи. Ургулары шупту тускай мергежил чедип ап, өөренири өөренип, ажылдаары ажылдап чоруур. Анастасия — балерина. Ленинградта ол ажылдап турар. Кондрат биле Елизавета — Москвада А. М. Горький аттыг литература институдунда өөренип турар. Эң хеймери Денис Кызылдың уран үүл училищезинде. Пианист, хөгжүм чогаадып турар.

Ургларының салым-чаяның эскерип кааш, канчаар сайзырадып турганын бо ийи найыралдыг өг-бүлелериниң эзлери ол кежээ чугаалаан. Екатерина Түктүг-ооловнаның созунге бижээн Альберт Седип-ооловичиниң ырларын бот-тывынгыр композиторлар Мерген-Херел Монгуш, Батый Кенеш ырлаан. Светлана Козлова «Анай-Хаа-гымны» орус дыл ырынга бадырган. Шүлүкчүлер боттарының шүлүктерин номчаан. Дагдыныкчыларның соон дарый боттарының чогаалдарын Эмма Цаллагова, Людмила Санчай, Инна Принцева болгаш өскелер-даа номчаан. Педагогика институдунуң шин бөлгүмүнүң киржикчилери шинзин, башкы училищезинің танцы болүү (удуртукчузу Нина Сайбу), тыва танцыларны ойнап күүсеткен.

Уран үүлдүң кижилери чыгыып алгаш, бот-боттарының чогаадыкчы бодалдарын солчуп, аныяктар-биле ужуражып турар болза экидир деп, келген аалчылар чугаалап турган. № 2 школада партия организациязының секретары Н. К. Ондар, Көк-Тей школазының директору Д. Б. Дүлүш, Көк-Тей школазының өөредилге эргелекчизи Д. Б. Чильчигашева, чогаалчы Ч. Ч. Куулар, республиканың хөрөженнер чөвүлелиниң даргазы Д. Л. Ондар, Тайбың фондузуундан Т. Т. Даваа болгаш өскелер-даа чараш үүлдүң сагыш-сеткилге салдарлыын онзалап демдеглээннер. Кежээге РСФСР-ниң Компартиязының Тыва рескомунуң секретары Д. Л. Тиимей киришкен.

Артык ХОВАЛЫГ.

ЧУРУКТА: Тыва АССР-ниң алдарлыг чогаалчызы Е. Т. Танова биле Тыва АССР-ниң школазының алдарлыг башкызы А. С. Танов оларга профоблчөвүлелдиң секретары Ч. С. Монгуштуң байыр чедирип турары.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

У Ш У

Чогум үүл ол? Мооң адаанда үүлден билип алыр силер

Ушу кыдат культурамың салгалында бизагай черии эзлеп турар. Чамдык школаларда ону өске эртемнер-биле бир дөмей өөредип, а ушуңуң янзы-бүрү хевирлериниге бүгү Кыдаттың маргыллаазы улуг сонуургалды болдурган. Бисте каячап Наадымның хүрежин көрүксевес кижи чок ийик, шак ындыг хевирлиг.

Сөөлгү үеде спорттуң ол онзагай хевири Кыдаттан үнүп, делегейниң өске чурттарында сайзырап эгелээн. Бүрүнгү кыдат хоорай Лоянда ушу талазы-биле делегей маргылдаазы болуп турар апарган. Орта АКШ-тың, Японияның, Канаданың, Сингапурның, Таиландының дээш, өске-даа чурттарның спорттулары кыдаттар-биле ушуңуң тос хевириниге маргылдаалажып турарлар.

Ушу деп черле үүл ол? Бодуңуң эге дазылдарын шаг-төөгүде-ле эгелээн. Мин императорның ызыгуурунуң (1368-1644 чч.) үеэзинде ушу кайгамчыктыг сайзыраан турган. Ынчалда ушуңуң 16 тускай школазын хүрээ-хиттер тудуп турган. Таптыг-ла ол өйде Богда (Будда) бурганның ламалары эзээн хөй хүрээ-хиттерни ушу школалары-биле кады ажытканнар. Оон бээр-ле Кыдатка ол ламалар чаа сарыг шажынны сайзырадып эгелээннер.

Хөй үеде улаштыр чаңгыс черге олургаш, сагыл четтирери лама кижиниң мага-бодунга сула шимчээшкиннерни, психологтуг чавырлыышкынны негел турганы чугаажок. Ынчангаш хүрээ-хиттерге тускай сула шимчээшкиннерни чогаадып турган. Ол шимчээшкиннер кижиниң могап-ыыаанын чадырып, сергек чоруурунга дузалаар. Ушуңуң эгезин олар салганнар.

Хүрээ-хиттерге сагыл четтирип турган ламалар ушуңу улам нарыыдадып, сула шимчээшкиннерге узун мерге, даянгыыш, дуга, маска дээш, өске-даа хер-хереклерни ажыглап турар апарганнар. Оларны ажыглап, янзы-бүрү кагар, шанчар, дозар аргалар-биле, хүрээ-хиттиң дайзынларынга удур демисежип өөреним турганнар.

Ушу Кыдатка аажок нептерээш, харын-даа Японияже сайзырап, каратээже шилчээн. Ламалар ушуңуң чажыттарын камгалаарын ыдыктыг хүлээлгези кылдыр билип чорааннар. Ол шагда бизин тускай дүрүмнү 10 чагыдан (суртаалдан) чогаадып тургускан. Оларның кол утказы: ушуну ховар таварылгада үүгле камгаланыр сорулга-биле ажыглаар деп айтып турар. Кижилер бастып, оорулга болап, ушуну ажыглаарын шыңгыы хорадан. Ушуга кижи бүрүзүн база өөретпес. Чүге дизе төлеп чок кижи оон аргаларын билир болза, ниитиге айыылдыг деп санаарын ында көргеп.

Ушу школаларының өөренікчилериниге кыдат шажынның суртаалдарын нептереткен. Чижээлээргe, арага ишпес, дириг амытан өлүрбес, улугларны хүндүлээр дээш, оон-даа өске.

Ушуның шупту хевирлери ийи кол үгланыышкынныг. Удурланыкчызынга күш-шыдал талазы-биле алзын турган, оон шимчээшкиннериниң аайы-биле чоруп, сагыш-сеткили-биле холбажып, үярадып, удурланыкчызының хүүнү чок кылып, харын-даа оон күүнү оон бодунга угландырары — ушуңуң бир үгланыышкынының кол утказы ол. Өске үгланыышкынның кол сорулгазы — халдаашкын. Демисел үеэзинде улуг күш-шыдалын, шимченгир, аваангырын, тускай аргаларны ажыглаары. Белеткеним турган, кадыг үүлдерни (түүйбу, калбак ыаны, бетон дээш, оон-даа өске) ой, бүзе, сый шавары.

Ушуга өөренип турган сагыр чугула негелделер: дувуревези, чарыгар бодалдар, күвелдер башка чок турары. Чүгле кылып турар шимчээшкиннерже сагыш салыр болза өкпе, чүрек, баар хостуг (албадал чокка) ажылдаар ужурлуг. Баа-ла турган шимчээшкиннерге (шанчар, октаар, тевер, кезер, кагар дээш, оон-даа өске) албан-биле эзлигр хевирни сомалаар хөрек. Хөжүм болгаш өске-даа артык шимээн чок турар ужурлуг. Кел чыткан күштүг кагыны дээш, өске-даа айыылдыг шимчээшкинни үүкүп алгаш, келген аайы-биле эдерткеш, чоорту дескиндир үлээр.

Эң-не кол негелделарге, шимчээшкиннерни (упражнениелерни) шыңгыы оотур өзүгаар баштай коичуг аяар темпиге, чоорту дүрелеп, коичуг дүрелиниге (карак чивеш арызында) чедир кылыры. Оон-биле кады угаалдалды иштики органнарже албадап, сагыш-сеткилди үүгле оларже үглап, бүгү-ле шимчээшкиннери-биле холбап турган, сеткил-соруктуң күүнү көвүделиви хамаажыр.

Кижиниң иштики болгаш даштыкы күштери катчы бээр онзагай талазын, угаан-медерел-биле удуртурга мага-боттуң база сагыш-сеткилдиң күштери катчып, кандыг-даа берге-лерни эртериниге дузалаар. Үүгле ушу-биле доктаамал кичээлдеп (система өзүгаар) турар кижи моңу чедип ап болур.

Иштики болгаш даштыкы күштер деп үүл? Даштыкы күштер дээрге кижиниң ушуңуң сула шимчээшкиннерин ажыглап турган чедип алган уран аргалары. Иштики күштер дээрге (Кыдатта «Ци» деп турар) сагыш-сеткилдиң, иштики органнарының күүнү. Оны мерге системазының дузазы-биле чагырып, башкарып, даштыкы күштерге кадыр билиги (Кыдатта «Гун» деп турар) тускай эртем азы билиг. «Ци-гун» — ушуңуң бир чадазы, боттускай система. Бир эвес «Ци-гун» уран мергежилди ажыглап билбес кижи болза ушуңуң өзүлүг мастери боор шыдавас деп, кыдаттар санап турар.

Ушуну эки билир башкы-тренер чокта өөренип аары шуут болдунмас. Чүге дизе шимчээшкиннерниң хевири тускай, оларны кылырда тускай сагыр дүрүмнер бар. Тывада ушу эрттирип турар тренерлериниң барык шуптүзү тускай курстар доосканнар. Амгы үеде Кыдаттан ушуңуң ийи тускай эртемниглери олар-биле үргүлчү кичээлдеп, ушуңуң чажыттарын айтып берип турарлар. Ушу тренери кижи кижиниң түргүзүүнге, физиологиягa, психологиягa база күш-культура талазы-биле эки билиглиг болур болза эки. Педагогиканың методтарын база принциптерин билири албан. Этелеп чоруур ушулжуларга теорияны эгезинде көвүдеп бээри чугула. Оларга кижиниң түргүзүүн, иштики органнарының ажылының дугайында эге билиглерин бээри шуут албан. Тываның ушу федерациязы бот-орулга-чарыглалыг организация. Олар күрүнеден көпеек-даа албайн турар. Ынчангаш ушу секциязыны чоруп турар кижи бүрүзү акша төлөөр. Ында хоойлуга удур кандыг-даа хажыдыышкын чок. Айда бир кижиден 10 рубль дээрге ажырбас-тыр. Чамдык улус ону аар деп турза хөнү. Ол ындыг эвес. Неделяда 3 катап 2 шак кичээлдээр болза, айда 24 шак болур. 10 рубльдя 24-ке үлээрге, 42 көпеек болур. Ынчангаш бир кичээлдээни дээш 84 хире көпеек төлөөр. Мен боддарымга, ол ажырбас.

Ушу федерациязының чарыгдалдары дыка улуг. Махачкала хоорайга барык тренер бүрүзү (27 кижи) курс эрткен, курстар өөртектиг. Орук хөлезиниң, чеменир, чурттаар черинуптузуң федерация төлөөн. Кызылда оларны өөредип турар 2 кыдат специалистер база халас эвес. Кичээл эрттирип турар спортзалдары дээш ай санында 50 рубль төлеп турар. Школалар оода аренда дээш акша албас болза эки-дир ийин. Чүге дизе оларның спортзалында боттарының-на өөренікчилери ушуну өөренип турар болгай. Ынчангаш харын школалар ушу тренерлериниге боттары төлөөр болза эки хевирлиг. Амгы үеде 3 мүн хире кижи ушуга өөренип турар. Өске кандыг спорттуң хевири ол хире кижи хаара тудуп турарыл? Ынчангаш ушу федерациязын бүгү талазы-биле деткиир болза эки. Чамдык тренерлер (спорттуң өске хевирлериниң), күш-культура ажылдакчылары-биле чугаалажырга, ушуну удур боор чорду. Мээн бодап турарым-биле аныяктарны хостуг үеэзинде ыяап-ла культураның, спорттуң кандыг-бир хевириниге хандыкшыдыр, оларын хей үе эрттирерни болдурбас болза эки. Спорттуң кандыг-даа хевири (ушу база бир хевири) кижиниң сергек, кадык, организастыг болурунга, чараш үүлге ыяа даңзы, кижинин өске-даа үнелиг бүдүштерин кижиндер.

Ушу Совет Эвилелиниде бо хүннерде онзагай черде, өске сөс-биле, модада. Мода эртөөге, чавырлышкын болуру албан. Ам канчаар, улустуң амгы үеде сонуургалын хандыраа аппаар. Өске чүве аныяктарны сонуургатпас чүве болганда, ажырбас, өөренизиннер. Бистиң ушужулларывыс эвилел маргылдааларынга киржип эгелей бергеннер. Багай эвес түүнделдеңлиг. Шаңналдыг черлерни ап турарлар.

Мээн ушу федерациязынга кирер саналым — ам-даа немей өртектиг секцияларны ажыдары болур. Каратэни, дзю-дону, Чөөн-чүктүң өске-даа хүрештерни сайзырадыры күзенчиг. Самбога чоп болбас деп, а хүрешке оон-даа артык. Шуут-ла садиктерден өөредири күзенчиг.

Херел-оол ООРЖАК.

Педагогика эртемнериниң кандидады, Кызылдың башкы институдунуң кафедра эргелекчизи.

ДУВУРЕЛИМ ДОРААН ЧИТКЕН

Кажан Тываже сургакчылаар деп турумда, ындыг черже баарындан кортпас-тыр сен бе дээн чугааларны хөйну дыннаан мен. Бодум база чамдык солуннарда ийиги Карабах чыгыы кылдыр бижип турганын номчаан турган мен. Караамга дескен хөй-хөй кижилер, бронетран-спортөрлар көстүп турган.

Кемеровонун аэропортунга келгеш, тыва шыырайлыг аныяк хөрөжен кижиден байдалды айтырган мен.

— Бисте көнгүс анаа — деп, хүлүмзүрүй аарак харыылады. Боттарыңар бараш көре бээр силер.

— Кызылдан силер бе? — деп айтырдым.

— Чок. Чадаанадан. Силерниң хоорайга эмчи институдум доостум.

— Орус чон силерден чорутпаан чүве бе?

— Чоруткан улустуң чайдыызы дериг чедип келгей. Бажыынар садын алгаш, чуруттап турарлар.

Кежүп дескеннерге домейлежир хире чүве аэропортка-даа, өске-даа черлерге көзүлбээн. Улустан дыннаарымга ол ам оожургай берген. Үүгле чаңгыс кичи чоруур мен дээр болган Сибирьни, Россияның, Совет Эвилелиниң-даа кайы-даа булуңундан өске черже чорүп турар улус бар-ла болгай.

Чөвүлдээге хамаарыштыр өки, билип алырын бодап, янзы-бүрү мергежилдиг, назы-харын кижилери-биле ужуражкан мен. Тыва АССР-ниң Дээди Совелинин Даргазының бирги оралакчызы В. С. Кужин-оол, республиканың Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының дузалакчызы В. А. Солодков, РСФСР-ниң Компартиязының реском секретары Д. Л. Тиимей, төөгү эртемнериниң доктору Ю. Л. Аванчын, геология-шинчилел экспедициязының начальниги В. Л. Авруцкий болган өске-даа удуртукчулар-биле ужуражкан мен. «Монгулек» гостиницазынга чурттап турган, малчыннар-биле, шаглаалар-биле, эртем ажылдакчылары-биле база чугаалажып аргалыг болган мен. Улус шупту Тывада байдалды эскиээнин демдеглээр болган.

Тывага келген ийи кижи-биле база чугаалашкан мен. Зачавказье республикаларындан келген «аалчы» тывалар ажылдаар турар чок. Ылангыя аныяктары, өжээ-иеме, коргунчуг дээн. Бирге кооперативке чиг от садып ап чораан бо кижи тывалар-биле дашка кодуруп, өки чаңнап органы чадавас. Ындыг хамаарылгазы дээш шупту кавказ чурттуларга хамаарылганы өскертип болбас. Национал айтыгга бичин-ле чүве чыдак болу бээр болгай. Мен бодум Кызылга орайга дээр селгүүстеп чораан, болүк тыва оолдарга четкеш, чугаалаштым-даа, мени канчанмадылар-даа. Ынчангаш хамык-ла чугаага бүзүрээн ажыы чок деп билдим.

Украинадан келген төөгүчү Ю. С. Пузненконун тыва чонга хамаарылгазы көнгүс өске болган. Тывада ооц дайынчы эштери, оларның уруг-дарыы-биле найыралдажып чоруурлар хөй. Гитлержи Германия халдап келгенде, Украинаның хоорайларын хосталкаш, тыва дайынчылар дугайында хөй үүлдерни чыып бижип, оларны адын тодарадып, аттары-биле кудумчулар адаар буянныг херекке ол үлүүн киириштирип чоруур. Тыва биле Украинаның аразында найыралчы харылзааларны быжыглап чоруур хоочун кижиге чоннуң хамаарылгазы база эки деп үүвени караам-биле көөрүм.

Мен бодап турарымга, ССРЭ-де болуп турар болуушкуннар борта салдарлыг болган. Ол ышкаш кожазы Моолда өскерилгелер база. Ынчангаш үндезин чоннуң национал бот-медерели өскен. Орустарга болгаш тыва эвес өске-даа өөк кижилерге тывалар үүге таарзынмайн турарлавыл, оларга заводтарны, фабрикаларны тудуп, электрини, автоматчылдыганы киирип, школаларга, ортумак, дээди өөредилге чөрлериниге өөредип каан-дыр деп бодаар чадавас. Европа хевин кедип билир кылдыр өөреткен, орус дыл дузазы-биле улуг орус база делегей культуразынга чедирген, эртем докторларлыг, Москвада депутаттарлыг-дыр деп болаарлар. 1944 чылдан эгелеп Москвадан келгеннер Совет Эвилелиниң чарылбас келээ, делгем, бай край кылдыр ону көрүп, тыва уран үүлдү үүгле национал оң кылдыр хүлээп турганын утпас херек.

Хемнер-хөлдериң хирленгени, шажын-чүдүлгениң, чаңчылдарның буураанны... Тывага болуп турган репрессияларны бодап көрөөлиңер... Үүгле ийи-чаңгыс бажыннарда национал хевир бар, «Азия төву» деп сөстү обеискиде үш дылга бижээн. Баштай тыва дылга бижээн болза, канчан баар деп? Ындыг янзы чижектер хөй. Ылангыя аныяктары, интеллигенцияны чоокка чедир республиканың удуртур органнарында колдуу өске сөөк улус олуруп турарынга таарзынмайн турган. Казжан Москва СЭКП болгаш ССРЭ-ниң Дээди Совединиң база парлалганын хосталгазын чарлаптарга, национал сагыш-сеткилди ажыдарынга ону Тывага доораан ажыглаан. Бодамчалыг кылган болза өске айтырыг. «Тываны — тываларга» деп кыйгырыг үндезин чурттакчыларга чүүү-даа бербээн болгаш бербес-даа.

Национаддар аразында чоруулдээлериниң ийиги чылдагаанын ССРЭ-ниң талазындан баштайгы үеэзинде-ле шын эвес болгаш озалдап билип ап турарында деп бодаар мен. Ол айыыл Прибалтикадан Фергана чедир бүгү чуртка болуп турган. Бергедээшкиннерде чайлаарын кызын, республикаларга айтыышкын берип орар. РСФСР-ниң-даа удуртулгазы анаа орбас турган.

Төп Комитеттиң национаддар аразынга харылзаалар талазы-биле килдизинге Тывада байдал талазы-биле сайгарарын оралдажып турган дээр. Үүгле секретарь турган А. К. Кандай Москва чораан, А. В. Лемякону бээр кээр кылдыр дилеп алган. Россия Федерациязының Конституциялөлевилелин автономияларның эргелерин кызагдап турар кылдыр Тываның удуртукчулары санап турар. Мындыг чорук билчилгеже эккелбес дээрзи билдингир.

Үшкү чылдагаан — АССР-ниң, районнарның удуртукчуларының, хөделиишкиннеринде четпестер база частырыглар. Бир эвес олар автобустарга моолчу шырайлыг эвес хамаатыларны бак чаңнап, чамдык районнарга бажыңнар соңгалары буза шаап, огородтар таптап турган бичин оолдарга. Тывадан орустарны үндүр сывырар дээн кыйгырыглларга удур шыңгыызы-биле демисешкен үүве болза, орус дылдыг улустуң республикадан чоруурун соксадып ап болур турган. Өске талазында шыдамык болуп, элдеп-эзин медээлерни таратпазын кызыдып, тыва эвес удуртукчулар база көөкер дээн хөөннерни соксадыр турган. Ындыг турган болза, В. В. Рогило, В. Н. Лукашов, А. В. Рудзинский, А. А. Голиков ышкаш харысалгалыг ажылдакчылар республикадан дашкаар ажыл дилевес турган ийик. Ону солаан кижилер аппаратчы хоочун кадрлар-биле моон түкнел үндүрер боор деп бодап тур мен. Кем-херек үүлгедиишкиннериниң кызырлыг турары бо талазы-биле хемчеглер алдынын турарын бадыткап турар.

Чөрүлдээнин дөртү чылдагааны — оон узааны Москваның, Красноярскиниң, Кемеровонуң, Ленинградтың болгаш өске-даа хоорайларның, даштыкының-даа солуннарынга үнген материалдарның фактыларын чаңгыс талалай көргүскениниде. Ол материалдарның чамдыызын оц-чүзүнүн көргеш, авамның кажан кеззеде иштин, даштын кылайты чүп, чүлгүп кааптары шай кудар хола хөнээнге дөмейлээр чордум.

Калчан-Хоор шанак, терге дээш, сиген кезер машина-даа сөөртүр. Арт-сын ажыр ыракузак чорук чоруп, аңнап-меңнеп, чуду-каралап мунарга-даа могап туруп деп үүве билбес шыыван мал. Чылдынна күскээр чайын, август ортан үеэзи келирге-ле, ачам аъдын семирип, күш кирип алзын дээш тайгададып салыптар. Элээн каш хонгаанда барып көргеш келгеш:

— Калчан-Хоор-даа чалазын чара семирирр деп барып-тыр — деп өөрүшкүлүг чугаалаар кижи. Бир-ле күзүн дан бажында ачам ийи хонук бурунгаар одарладып салыпкан аъдын дилеп чоруткаш, кежээ мунгаргайы кончуг үүген, чуларын тудуп алган чедип келди.

— Кандыг кончуг читтин, аъдын тыптын бе? — деп, авам айтырды.

Ачам мөңгүн чулар, үүгенин от ханазының бажынга камныы кончуг азын кааш, дорге барып олуруп алгаш, чугаалай-дыр:

— Кедээр Кара-Кожагарның белинге хөй-ле куштар чыглып турар, чеде бээримге аъдывысты бөрүлер ында тудуп каапкан, ону дойлап турар болдулар. Аъттың маннаан изин истеп көөрүмте, мырыкай талыгырда Чүрек-Тей баарында ханы чоогадан згелеп беш хире өөр бөрү сывыртап алгаш баткан болду. Ол-бо былдап, кара маньбиле дезип чораш, та шаа төнгени ол, та даваның дашка тепкени ол үүве, мөзүр даштарлыг черге күстүге дүжер орта, ыы бөрүлер оонмоон углеп келгеш, тургуспайн барган болду. Аъдывыстың бажын чүктеп алгаш чоруткаш, Үзүкте адыр дыта азып кааш келдим — дээш, дарзазында тип алган таакпызын кыпсып, тырта берди.

— Каража-ла болган-дыр. Ам ындыг ажыл билир, чаңгыс малды кайыын тывар боор. Хөөкүйнүң бөрүлер сывыртаарга, аалынче дезип кел чытканы ол ышкажыл — дээш, авам чадаарда от салып, шай чылыда берди.

Калчан-Хоорнуң бажы чоокка чедир-ле ыраккы Өвүрнүң Саглы девискээринде берген (хап-соптар холунда үүү-даа чок), бөрү хоюн салбас, хойну көөрге, боттарының хуу хою болган. Хойнуң бир будундан алгаш тыртканы, бөрү бажындан апкан, салбас, бөрү-биле кадарчы хойну ийи тарай хунаашкан, бир холу-биле тыртып, а бөргү-биле бөрүнү коргуду хап-соп турган, хоюн хунаан алган.

Шын бе, меге бе дээш хүрежип, хой хунаажып турган черинге чеде бердивис, карак бо, өг орну хире черде хербектешкен, ак харда изи бар болду.

Бадыраа Монгуштан даг ажылдыр чурттап орар пенсионер Очур-оол Куулар ашак сугта чоокта чаа чеде бердивис. Мырыкай хектуг таварылга болган. Ашак бодунуң каш хоюн кадарып, Улуг-Даг кырынга үне бээрге, бир кокай ырак эвесте көстүп орар, оон кедерезе, ыт ышкаш эдерер мындыг болган. Бир хүн хапка бичин эзт суп алгаш, хой кадарып чорда, демги бөрүзү база-ла бо көстүп келген. Кижи изи истээр бөрү-ле болгай дээш ап чорааны эздин изинге арттырып кааш, элээн ырай бергеш көөрге, демги эзлиг бөрү чий берген. Оон эртенинде Очур-оол Куулар эзт, какпа ап алгаш, изинге эзт, какпа салгаш манап орда, көк хүндүс бөрү кактыпа берген.

Хол даяк кырган канчаар, чаныр келгеш, чылгычы ол-ла чугаалаарга, оолдар эдертип алгаш баргаш, елүрүп экиеп берген.

Ындыг база болгулаардыр.

Мадон МОНГУШ.

СОЛУН УЖУРАЛДАР

Аалчының эскериглери

Тывага келбээн улустар бижээн. Чораан-даа улус таптыг сайгарып албайн, аналла сеткил-хөлзээшкиниге алзын бижээн. Халдаашкынның чижектерин көргеш-даа болза, түүнелдерни далаш үндүрүп, тус чернин чурттакчыларын бүрүүлүг кылдыр көргүспес турган.

Каш тыва бүрүүлүг-даа болган дижик, ону-даа хынаар херек, анаа-ла туугай бүрүүдадыышкынар үндезин чурттакчыларын таарзынмаан хөөнүн тывылдырар деп канчап билбес үүвел? Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң безин ындыг материалдарга таарзынмаан — чамдык авторларга удур кеземче херээн оттурар дугайында айтырыгны прокуратурага тургускан. Хой кижи ат салган документинде мынчаар бижээн: «шак ындыг хөөреткен, боттуг эвес. Тывада байдалды соора чыыткан материалдар өске девискээрлер-биле ажылагый, культура харылзааларының үстүрүнге, республиканың янзы-бүрү өөк кижилериниң аразында найыралдыг болгаш билчилгени чидериниге, Тывадан дашкаар турар тыва кижилерге найыралчы эвес, таарымча чок хамаарылгаларның тургустунарынга, база өске-даа кузенчиг эвес үүлдерге чедирип турар». Чамдык шериг кезектериниге тыва оолларны эттеп-соп, Россияның хоорайларында студентилерни куду көрүп турган деп менээ тайылбырлады. Ону өскээр билбезиниге идегедим.

Чылдагаанның чылдагаанны — ниитизи-биле ССРЭ-де дег. Тывада амыдыралдың чедишлезинде. Борта артык тайылбырын хөрээ чок. Тыва эвес башкыларның, эмчилериниң, энергетиктериниң, бүгү Тываның таарымчалыг ажыл, амыдыралынга, оларның боттарының келир үеэзинге ажык-дузазын чаа профтехучилище доосканда тыва оолларга тайылбырлааны дээре. Удуртур ажылда олуруп турар орустар, украиннер, немецтер, еврейлер база муң-муң чылда чыгдынган чанчылдарлыг, онзагай амыдыралдыг бичин санныг чоргаар чонну удуртуп турарын база утпаза эки. Орус-даа, орус эвесдаа кижи мындыг чорукту кол кылдыр бодаза: өске нацияны хүндүлевес, бодунуң нациязын өскелерниинден ажыр көөрлерни кара-бажыңга олуртуп. Тывадан үндүр шөлүүр. Тывага эвинин кылыр дээш ужур эдерткен эвес. Өзүлүг найыралдың дузазы-биле эвинин кылырынга белен кижилерни деткиир.

Амыдыралдан ындыг чижектерни көрүп болур. 1914 чылда кежүп келген тараачыннарның салгалы Тамара Алексеевна Якименко баштай Каа-Хем районга, оон соонда Кызылдың автоорук (ынчангы политехникти) техникумунга башкылап турган. материалдыг байдалы чегей-даа болза, интернатка өскен өскүс оолдуу техникум доостурган. Харьковтуң университединиң юридиктиг факультелинде ол өөренип турар. Монгун-оол Тюлюш орус чонну кажан-даа үнүп чорукар дивес. «Аян» кафезинде орус, тыва, хакас он ажыг хөрөжжен чон эп-найыралдыг ажылдап турарын база көрдум. Орус ашактыг хакас Валентина Шабанова борта оолдар чоккуу бээрге, кандыг-даа нациязы хамаанчок денге негээр бис деп чугаалаарга, дыка таарзынды.

Тывага националдар аразында чөрүлдээ ам черле болбас боор деп идегээр мен. Таарымчалыг байдалга салдар чедирери-биле республикадан дашкаар өзүлүг шыны көргүскен материалды бижиирин кызыдар мен.

Юрий ТРИБИЦОВ.

Төөгү эртемнериниң кандидады, Кемерово университединиң улуг башкызы.

А Ъ Т Б А Ж Ы

Чечен чугаа

Бичин турган, билип кээримге-ле, ачам суг хоор аъттыг үүве. Ачамның, авамның улуска:

— Колхозка садыпкан аскыр өөру чылгывыстан арттырып алган чаңгыс аъдывыс-тыр ийин — деп чугаалап орарын бо-ла дыннаар турдум. Ол хоор аътты көргеп улус-ла чаптап, чараш-сынар үүве. Каш-даа кижи бистин ол аъдывысты садып, кулунчуг бе азы бызаалыг инек-биле орнап алыылы дээш ачамдан эзрежип турганын дыннаан мен. Авамның Алңгаты чурттуг акызы даайым безин арт-сын ажыр арага-дарылыг, аштыг-чемниг аалдап кээп, кулунчуг безин-биле орнап алыр дээш эзрежирге, ачам бербээн. Калчан-Хоор, шынап-ла, ховар дээн чараш аът турган. Шилгедек дурт-сынныг, хаваанда, буттарының мербегейлериниде будуп каан дег, маңган ак дүктерлиг. Түлеп каапканда Калчан-Хоорнуң аъдывысты бөрүлер ында тудуп каапкан, ону дойлап турар болдулар. Аъттың маннаан изин истеп көөрүмте, мырыкай талыгырда Чүрек-Тей баарында ханы чоогадан згелеп беш хире өөр бөрү сывыртап алгаш баткан болду. Ол-бо былдап, кара маньбиле дезип чораш, та шаа төнгени ол, та даваның дашка тепкени ол үүве, мөзүр даштарлыг черге күстүге дүжер орта, ыы бөрүлер оонмоон углеп келгеш, тургуспайн барган болду. Аъдывыстың бажын чүктеп алгаш чоруткаш, Үзүкте адыр дыта азып кааш келдим — дээш, дарзазында тип алган таакпызын кыпсып, тырта берди.

— Каража-ла болган-дыр. Ам ындыг ажыл билир, чаңгыс малды кайыын тывар боор. Хөөкүйнүң бөрүлер сывыртаарга, аалынче дезип кел чытканы ол ышкажыл — дээш, авам чадаарда от салып, шай чылыда берди.

— Каража-ла болган-дыр. Ам ындыг ажыл билир, чаңгыс малды кайыын тывар боор. Хөөкүйнүң бөрүлер сывыртаарга, аалынче дезип кел чытканы ол ышкажыл — дээш, авам чадаарда от салып, шай чылыда берди.

Калчан-Хоорнуң бажы чоокка чедир-ле ыраккы Өвүрнүң Саглы девискээринде берген (хап-соптар холунда үүү-даа чок), бөрү хоюн салбас, хойну көөрге, боттарының хуу хою болган. Хойнуң бир будундан алгаш тыртканы, бөрү бажындан апкан, салбас, бөрү-биле кадарчы хойну ийи тарай хунаашкан, бир холу-биле тыртып, а бөргү-биле бөрүнү коргуду хап-соп турган, хоюн хунаан алган.

Шын бе, меге бе дээш хүрежип, хой хунаажып турган черинге чеде бердивис, карак бо, өг орну хире черде хербектешкен, ак харда изи бар болду.

Бадыраа Монгуштан даг ажылдыр чурттап орар пенсионер Очур-оол Куулар ашак сугта чоокта чаа чеде бердивис. Мырыкай хектуг таварылга болган. Ашак бодунуң каш хоюн кадарып, Улуг-Даг кырынга үне бээрге, бир кокай ырак эвесте көстүп орар, оон кедерезе, ыт ышкаш эдерер мындыг болган. Бир хүн хапка бичин эзт суп алгаш, хой кадарып чорда, демги бөрүзү база-ла бо көстүп келген. Кижи изи истээр бөрү-ле болгай дээш ап чорааны эздин изинге арттырып кааш, элээн ырай бергеш көөрге, демги эзлиг бөрү чий берген. Оон эртенинде Очур-оол Куулар эзт, какпа ап алгаш, изинге эзт, какпа салгаш манап орда, көк хүндүс бөрү кактыпа берген.

Хол даяк кырган канчаар, чаныр келгеш, чылгычы ол-ла чугаалаарга, оолдар эдертип алгаш баргаш, елүрүп экиеп берген.

Ындыг база болгулаардыр.

Мадон МОНГУШ.

ЭРЕҢГЕЙ САЙЫТ

(Төнчүзү. Эгези № 291 «Шында»).

ССРЭ-ниң троцкистеги диртикей Карахан, Борисов суглар ол-шынчы чоруундан 1937 чылда репрессияга таварышканнар, а олары чүгле чоокта чаа агарткан. Сат Чүрмит-Тажы баштаан Тыва чазактың бөлүк удуртукчулары ТАРН-ның ажыл-херээн чөптүг башкарып турганнар. Анаа чижек: 1933 чылдың октябрьда болган ТАР Бичe Хуралының өзүлчет чок III сессиязы ТАРН ТК-ның база Төп нам комитединиң каттышкан пленумунуң докталында: «ТАРН болза республикада ажыл-агайны башкарарда болгаш ТАР-ның иштинге чөптүг удуртулганы боттандырарда Тыва Республиканың чазаның бирги дузалакчызы болуп. Ынчангаш ТАРН-ның сорулгазы чазактың идегелдиг дузалакчызы болбушаан, оон хоойлу-дүрүмнерин, айтышкыннарын үлегерлиг күүседириниг болгуну кежигүннерин удуртур үеврлуг. Намның кол сорулгазы ажылагайжы хемчелерни күүседириге чазактың кол дузалакчызы болур. Ындыг төлээде, намның талазындан ажыл-агай органнарын холгаарлаар, аревэнин база профэвилел керектериге дорт киржир чоруун болдурбас» деп доктаатканы үениң дегелдезиге чүгле ынчаарда эвес, ам бо хөй чыл эрткенде диннирел турарывыс эде тургустунгушкинуң өзек айтырыы болганы ханы уткалыг. Сат Чүрмит-Тажы чурттун кол башкарыкчызы, өзек удуртукчузу эргезин бүрүүбиле эдилеп, 1936 чылдың ноябрь 1-10 хүннеринде болган ТАРН-ның X Улуг Хуралын ажыдып турган:

«...Бистиң араттың Революстуг намы болза, калбак арат түмениг болдуңуп политиктиг башталгазы-биле удуртун чорааш, чурттуг тайбың байдалын камгалап, улуг-улуг чедиишкиннерни чедип алган... Ыларгыя улустуң ажыл-херээнге удуралаңыр контрреволюсчу идегеттер-даа турган. Олар нам, чазактың сорулгазынга таарышпас база Оиза хураларының доктаалдарынга удуп, аная чөпшээрешпес чоруктар турган. Ол чоруккa ТАРН ТК эрестиг чылча берип келген болгаш моон соңгаар-даа ындыг чоруктарга эрес хаарыны бээр...»

Улуг Хуралдың канчаар ажыттыңаны «Шын» солунда отчётта мынчаар бижээн: «Президиум столунуң артынга ревшеригни хүндүлел таныдыгы чыскаан каан турда, эштер Тока, Чүрмит-Тажы, Хемчик-оол кире дүжүп кээрге бүгү төлээлер турун алгаш, хөй минута иштинде бажың ханазын сиилелир, лозун, туктарны хөлбеңнедир дицмиттиг адыш часкап, национал революзунун удуртукчуларынга байыр чедиргенеп...»

ТАРН ТК-ның отчёдун эш Тока кылган. Оон соңгуде ТАРН-ның ажыл-агай политиказының дугайында илеткелди ТАР Сайыттар Чөвүделиниң даргазы Сат Чүрмит-Тажы 2 шак иштинде кылган. Ол оон эң соңгу политиктиг удуг илеткели болган. Улуг Хуралдың Президиумунга 29 кижи соңгуткан. Олардан 12 кижи ийи чыл четкелекте «контрлар» апаар. ТАРН-ның Улуг Хуралын ТАР-ның Биче Хурал Президиумунуң даргазы Адыг-Тулуш Хемчик-оол хаттан. Хуралга бүгү делегаттарның — 113 кижидеп — 90 ажыг кижи санал бергеш, нам, чазактың ажыл-чорудулгазын чүүлдүгүнгеш, Тываны капиталистиг эвес оруктап башкарарынга күүне удуртукчуларының организакчы ролюн, шинтирлиг удуртулгазын демдеглээн.

Сат Чүрмит-Тажының ажыл-чорудулгазынга хамаарышкан бо чүүлүг 1988 чылдың ноябрь 18-те «Шын» солун редакциязынга чедирген мен. Бир чыл ажыр шыгжаап, дедиг эгидип бергеи чүве. Кол-ла чылдагааны «үстүкү черлерден» тодаралыр айтырыглар база оон кижи мөзүзүнге хамаарышкан дадагалаллар дугайы болган.

Ийе! Ындыг-мынлыг чораан, ында-мында арагалаан, ынчамынча ылчын-мылчын чанныг чораан деп ыжаш. Эн ылаңгыя 1938 чылдагы ТАРН ТК-ның III пленумунга база ТК-ның Президиумунга санал берген чамдык кижилер: «Чүрмит-Тажының чаңгыс-даа бир чүвези чок, думчуунуң үлү чок буга, национал революзунуң хереңге бергеи ылгдаа дузазы чок, «шайлалгага ийи караа кыза берген, контр Уваңгурну чыттан, ошкал олурган», «хой кежи кеткен, ыйлагар көк бөрү Чүрмит-Тажы», «ынчаарда ындыг кижини Чүрмит-Тажы деп илеткеткеш берип турган мен» деп Ламажап, Кижиир-оол суглар, «Көк хаван дег, хайыракан арынныг контр Чүрмит-Тажыны... шынаппла политиктиг хулиган идеттир»... деп өске,даа чаржыныг дорамчылалдыг состерин көргүлгеге кирген, хөөреминнекилеп эвес, ынчаардагы улуг удуртукчулар чораан Товаришчай, Базыр-Сат, Анчимаа, Бадырааа, Байыр оларның байбаң дедиелгелери-дир. Кижи дээрге кижи-ле болгай. Оон амыдыралы бүгү-ле оруктааны эртер. Бодап-даа көрүнер даан: Чазактың баштыны бедиң эрге-дужаалга Сат Чүрмит-Тажы 30 ажыг харлыында келгеш, барык 10 чыл иштинде бараан болган. Оны 44-ле харлыында шаажылап каан. Ол дээрге — кидин түүлүк аныяк назынның бышкан үезин-дир.

Дөртен хардан ажа берген,
Төре херээн биле берген,
Боду көрбээн чүвези чок,
Большевикти ырлап тур мен» — деп сураглыг тыва чоргаалчының одуруглары сагыжымга кирип келди. Оон ажы-чанында четпестеринге болчур дээш эвес, бойдустуң хөөлүзүнүң кижинин кыска назынында хере-чара теп келир эртер оруктарын сактып ора, ол үеде чаа аныяк кө-рүнени оон боду дег аныяк-даа изиг-даа хүвисказалчылар ажыраа халыдын турганы, башкарын турганы амгы төөгү документилери херечилеп турар. Олар бот-боттарының чазыглаын чажыып, базыштайы, революсчу ёзу-биле шүгүмчүлеп чораннар. Ынчаза-даа оларның кол-ла бодалы, күзели —революцияның хереэ. Аная бердингеннерин камнап, сургап, өөредип, чемелеп-даа турганын көргүскен, оларның арын-нүүрү-биле кылын каан бижимел документилер архивтерде хөй. Аная ындыг чижектерни көрүп болур. Хемчик-оолду арагалааш шошодаа кылган дээш ажылдан бир удаа дүжүргеш, удатпаанда база катап дээди дужаалга киирген. Танчайны, Тотканы, Серенни, Уваңгурну, Сүнгар-оолду, Достай-оолду, Седип-оолду, Токаны, Товариштайны, хөй-хөй удуртукчу эштерни эдип сургап, кортпактап кончуп турганы безин Сат Чүрмит-Тажы кара часкаан ыныктыг, оизагайланы бээр хире чүзү-даа чок турганын бадыткавас аргажок.

Ынчалза-даа эки шын кажан-даа чырыткылыг. Чонуун сагыш-сеткилиниге хевээр мөңгежирээр. Ам-даа бистиң аравыста ол үениң хөй кижилери дириг херечилер, боттуг бадыткалдар апаргаи чурттап чорлар. «Ону Тываның машина-ла чоруп шыдаар бүдүнарынга чедирип, кады ажылдап чурттап чордум. Кижизи-даа эки-ле кижи, чонга эөлдек, сагыш човангыр, улугну улуг деп чүгаалажыр, а үениң байдалын, негелдезин тайылбырлап билири магалыг чордум» — деп, хөй чылдарда оон чолаачызы чораан. Оржак Лама сактып чоруур. «Чаңгыс неден төрүттүүгеи. 3 кыс, бир оол алышкылар — Сат Чүрмит-Тажының бодунуң уруглары бис. Оларның улуу—Ожамаа мен, 1916 чылда төрүттүнгеи мен. Ынчангаш ачамны тудуп ап, шиидип, шаажылап турда, 22 харлыг, өг-бүлелиг 2 уруглуг, а бир кижи чырыкче чүгле үнгелек турган ие. Оол дүнмам Ойрот-Тура хоорайга техникумга соёлгу курузунга турда, ачазын «контр» дээш кыйгыртып эккелгеш, тудуп бажыңнап каарга, бир чыл четпейн кара-бажыңга өлүп. База бир кыс дүнмам 1935 чылда кижи аарыындан Улан-Удэге өлүп калган. Эн-ле бичезин Блантина дээр, ол 1933 чылда төрүттүнгеи, ам ол 9 уруглуг, пенсионер. Ийи үгбалышкы Чаланада чаңгыс кудумчуда чурттап чор бис. Мен ам-даа саржаг заводунда ажылдап чор мен. Назыным 70 хар ажа берзе-даа, аная олурып шыдавас-тыр мен» — деп. Сат Чүрмит-Тажының уруг-уруу Сат Ожамаа Чүрмит-Тажыевна сактып олурар. Каргыштыг кара хүннерде арткан-калган ажы-төлдериниң канчаар түрел чораанын ол чугаалай бээрге, кижинин эъди сооп келир. Ожамааның ашаа Бай-Кара Санчайны чүгле Сат Чүрмит-Тажының күдээзи дээш 1939 чылдың часкаар кыжын тудуп аппарган, барла хөөрөнгизин хавыра берген. Ожамааның хамаалы эргешөлээзин казып каапкан. Санчай 8 чылга кара-бажыңга олурар шиитклеин 1945 чылда дооскаш чедип келири билен ай четпээнде, катап тудуп алган. Немелде шииткел соонда, ол хевээр чиде берген...

Сат Чүрмит-Тажыны болгаш оон «талалакчызы», «бөлүүнүң киржикчизи», «арат чонуун дайзыннары» деп санаткан амы-тынындан чарылган, кара-бажыңнарга хилинчектенгеш келбээн, кем-буруу чок кижилериниң салым-хуузу бөгүн бисти сагыш-сеткилиистиң ханызындан дүвүредип турар.

Николай КҮНЧҮН.
Тыва күүне архивинин ажылдакчызы.

Төөгүнүң балалчак арыннарындан

Телевидение

ДЕКАБРЬ

Понедельник

ДЕКАБРЬ 24

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

6.30 120 минута. 8.35 «Эптештирикчи». Уран-чечен фильм. 1-ги сериязы. 9.50 Мультфильм. 10.25 Кижиниң амыдыралынга аъттың ужурдузазы. Барымдаалыг фильм. 10.45 Бүт бөмбүүнүң допчуллалы. 11.30 «Бүзүренчигдаа болза, элдептиг». 12.30 «Ye». 13.10—14.40 Фигурлуг чуңгулаашкын. ССРЭ маргылдаазы. Көргүзүглүг оюннар. Минскиден дамчыдылга. 16.45 Уругларга дамчыдылга. 17.45 Бис болгаш экономика. 18.30 «Ye». 19.00 «Москва — Берлин». Публицистиг телефильм. 20.05 «Шупту хемнер агып чыдар». Уран-чечен фильм. 5-ки сериязы. 21.00 «Ye». 21.30 «Эр кижи херээженге чедип келген». Фильм-шин. 23.30 Коллаж. 23.35 Медээлер. 23.50—01.00 Ватикандан байырлыг концерт.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 Литература. 9 класс. Орус литературада романтизм. 9.05 Итали дыл. 10.05 Бистин садыыс. 10.35; 11.35—12.05 Астрономия. 11 класс. Ай.

КЫЗЫЛДАН

17.25 Барымдаалыг фильм. 17.50 Медээлер. 17.55 «Тыва черде». Медээлер, тайылбыр, интервью. 18.25 Чарлалдар.

МОСКВАДАН

18.30 Фигурлуг чуңгулаашкын. ССРЭ маргылдаазы. Көргүзүглүг оюннар. 20.00 «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 Бүт бөмбүүнүң допчуллалы. 21.00 «Ye». 21.30 «Декабрь 20». 4 серилыг уран-чечен телефильм. 1-ги сериязы. 22.35 Коллаж. 22.40—23.45 Автономнуг республикалар, оңругтар, областарының эстрада ыраажыларының «Агидель-90» I Бүгү-россия фестивалы.

ҮШКҮ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

17.25 «Монтананың делгем дээри». Улусчу дипломатиняның хөгжүлдези. 18.00 «Чернобыльдың чаңгызы».

КЫЗЫЛДАН

20.00 «Тыва ТВ» телекомпания көргүзүп тур: мультфильмнер, кинолар, концерттер.

Вторник

ДЕКАБРЬ 25

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

6.30 120 минута. 8.30 «Эптештирикчи». Уран-чечен фильм. 2-ги сериязы. 9.40 «Ол болган... болган...» 10.00 Мультфильм. 10.20 Джаз дугайында хөгжүмнүг телешин. 11.25 Уругларга дамчыдылга. 12.25 Коллаж. 12.30 «Ye». 13.20—13.35 Шыдыраага делегей маргылдаазы. 17.45 «Экии, хөгжүм!». 18.30 «Ye». 19.00 Мультфильм. 19.10 Политиктиг чугаалар. 20.05 «Шупту хемнер агып чыдар». Уран-чечен фильм. 6-гы сериязы. 21.00 «Ye». 21.30 «Сос» 23.30 Хөгжүм эртинези. А. Скрябин. Концерт. 23.55 Медээлер. 00.10—00.25 Шыдыраага делегей маргылдаазы.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 География. 7 класс. Антарктиданы амгы үеде шинчилеп турары. 9.05 Француз дыл. 1-ги чылы. 10.05 Француз дыл. 2-ги чылы. 10.35; 11.35 География. 8 класс. ССРЭ-ниң чер курлавырлары. 11.05 Улуг француз революция чылдарында француз дипломатия. 12.05—13.10 «Декабрь 20». Уран-чечен фильм. 1-ги сериязы.

КЫЗЫЛДАН

16.40 «Уруглар бажыңы—энерелдиг бажың» 17.05 Медээлер. 17.10 «Азия төвү». 17.40 Чарлалдар.

МОСКВАДАН

17.45 ССРЭ-ниң улус депутаттарының дөртү Съездизинде. 19.45 «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.00 ССРЭ-ниң улус депутаттарының дөртү Съездизинде.

КЫЗЫЛДАН

21.00 «Тыва черде».

МОСКВАДАН

21.30 «Декабрь 20». Уран-чечен фильм. 3-кү сериязы. 22.35 Коллаж. 22.40 — 00.45 П. И. Чайковский аттыг конкурстар лауреаттарының гала-концерти.

ҮШКҮ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

17.15—17.45 Ритмиг гимнастика.

Среда

ДЕКАБРЬ 26

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

6.30 120 минута. 8.35 «Эптештирикчи». Уран-чечен фильм. 3-кү сериязы. 9.50 Чувашияның күүнениң ыры, танцы ансамблинин концерти. 10.30 «Сос». 12.30—13.20 «Ye». 17.00 «Теле-ЭКО». Журнал. 17.30 Уругларга дамчыдылга 18.30 «Ye». 19.00 Эде тургустуунушкин: нарын айтыыглар болгаш шиитпирлер. 19.50 Россияның парламент медээчизи. 20.05 «Шупту хемнер агып чыдар». Уран-чечен фильм. 7-ги сериязы. 21.00 «Ye». 21.30 «Кижи болгаш хоойлу». 22.45 Коллаж. 22.50 Г. Свиридов. Концерт. 23.35—23.50 Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 Бисти долгандыр хүрээлел. Орук шимчээшкининин дүрүмнерин өөренирниң кичээлдери. 1-ги класс. 8.55; 9.55 Телефильм. 9.05 Немец дыл. 1-ги чылы. 10.05 Немец дыл. 2-ги чылы. 10.35; 11.35 Бойдус эртеми. 3 класс. Бистиң селбер дүктүг өнүктеривис. 11.05 «Бурда моден» сүмелеп тур...» 12.05—13.10 «Декабрь 20». Уран-чечен фильм. 2-ги сериязы.

КЫЗЫЛДАН

16.05 «Р. Кенденбиль композиторнуң чаа ырлары». Концерт. 16.55 «Казыыр-кадар». 17.35 Медээлер. 17.40 Чарлалдар.

МОСКВАДАН

17.45 ССРЭ-ниң улус депутаттарының дөртү Съездизинде. 19.45 «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.00 ССРЭ-ниң улус депутаттарының дөртү Съездизинде.

КЫЗЫЛДАН

21.00 «Тыва черде».

МОСКВАДАН

21.30 «Декабрь 20». Уран-чечен фильм. 3-кү сериязы. 22.35 Коллаж. 22.40 — 00.45 П. И. Чайковский аттыг конкурстар лауреаттарының гала-концерти.

ҮШКҮ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

16.45 «Оюннарны сагынмышаан...» 17.45 ССРЭ-ниң улус депутаттарының дөртү Съездизинде. 19.45 «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.00 ССРЭ-ниң улус депутаттарының дөртү Съездизинде. 21.00 — 21.30 «Ye».

Четверг

ДЕКАБРЬ 27

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

6.30 120 минута. 8.35 Мультфильм. 9.05 «Кижи болгаш хоойлу». 10.20 «Аян-чорукчулар клуву» 11.25 Уругларга дамчыдылга. 12.25 Коллаж. 12.30 «Ye». 13.20—13.35 Шыдыраага делегей маргылдаазы. 17.30 Озал-ондак чок шимчээшкин. 18.00 Контакт-форум. 18.30 «Ye». 19.00 «...16 харга чедир болгаш оон улуг назы». 19.45 Поэзия минуталары. 19.50 «Буянныг карактар-биле чараш чүүлдү эскерип көөрү». 20.05 «Шупту хемнер агып чыдар». Уран-чечен фильм. 8-ки сериязы. 21.00 «Ye». 21.30 Чугула интервью. 21.40 «Кинопанорама». Чаа чыл үндүрүлгези. 23.40 Медээлер. 23.55 — 00.10 Шыдыраага делегей маргылдаазы.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 Бойдус эртеми. 4 класс. Арыг халуунуң чажыды. 9.55; 9.55 Мультфильм. 9.05 Испан дыл. 1-ги чылы. 10.05 Испан дыл. 2-ги чылы. 10.35; 11.35 Физика. 8 класс. Бажыда электри. 11.05 «ТелеЭКО». Журнал. 12.05 — 13.10 «Декабрь 20». Уран-чечен фильм. 3-кү сериязы. 16.45 Эвилелдешкен республикалар кинопублицистиказы. «Чер хиндин».

КЫЗЫЛДАН

17.15 «Чаа чыл бүдүүнүң солун ужуражылгалары». 17.35 Медээлер. 7.40 Чарлалдар.

МОСКВАДАН

17.45 ССРЭ-ниң улус депутаттарының дөртү Съездизинде. 19.45 «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.00 ССРЭ-ниң улус депутаттарының дөртү Съездизинде.

КЫЗЫЛДАН

21.30 «Азия төвү».

МОСКВАДАН

21.30 «Декабрь 20». Уран-чечен фильм. 4-кү сериязы. 22.35 Коллаж. 22.40—23.15 Фристайлга делегей кубогу дээш маргылдаалар. Франциядан дамчыдылга.

ҮШКҮ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

17.15 Ритмиг гимнастика. 17.45 ССРЭ-ниң улус депутаттарының дөртү Съездизинде. 19.45 «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.00 ССРЭ-ниң улус депутаттарының дөртү Съездизинде. 21.00 —21.30 «Ye».

Пятница

ДЕКАБРЬ 28

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

6.30 120 минута. 8.35 Мультфильм. 8.55 «Экии, хөгжүм!». 9.40 «Кинопанорама». 11.40 «... 16 харга чедир болгаш оон улуг назы». 12.25 Коллаж. 12.30 — 13.20 «Ye». 17.45 «Чернин уруглары чүнүң дугайын ырлап турарыы». 18.30 «Ye». 19.00 «Покхара — туристерге тамчыктыг оран» 12.30 Мультфильм. 19.35 «Ол болган... болган...» 20.00 «В биле Д» программа көргүзүп тур». 21.00 «Ye». 21.30 ИХМ медээзинден. 21.45 «В биле Д» программа көргүзүп тур. 00.45 — 01.00 Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 Хөгжүм. 2 класс. П. И. Чайковскийниң «Щелкунчик» деп балети. 9.05 Англи дыл. 1-ги чылы. 10.05 Англи дыл. 2-ги чылы. 10.35; 11.35 Төөгү. 8 класс. «Соолгу летописец». Н. М. Карамзин. 11.05 Эртем-тайылбырлыг фильм. 12.05 — 13.10 «Декабрь 20». Уран-чечен фильм. 4-кү сериязы. 16.30 Бүгүдеге спорт. 16.45 «ССРЭ-ге бизнес кылып болур бе? Ийе, болур». 17.45 ССРЭ-ниң улус депутаттарының дөртү Съездизинде. 19.45 «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.00 ССРЭ-ниң улус депутаттарының дөртү Съездизинде.

КЫЗЫЛДАН

21.00 Медээлер. 21.05. Медээлер. 21.10 Чарлалдар, реклама. 21.20 Киножурнал.

МОСКВАДАН

21.30—22.35 «Харжыгашты келдиртиңер бе?». Уран-чечен фильм.

ҮШКҮ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

21.00—21.30 «Ye».

Суббота

ДЕКАБРЬ 29

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

10.00 «Маримба Понес» фет ансамбльдиң концерти (Япония) 10.30 Чыл үелери. Декабрь. 11.30 «Белорус сүүрга чартык шак иштинде». 12.00 «Партнер». 12.30—13.20 «Ye». 17.30 «Тивлекчилер». 18.30 «Ye». 19.00 Мультфильм. 19.15 «Өг-бүле экраны». «7 уруг ажаакчызы». 21.00 «Ye». 21.30 ССРЭ-ниң чазаанда. 21.40 «Оперетта, оперетта». 22.55 Медээлер. 23.10—01.10 «Дүн ортузунга чедир болгаш оон соонда».

ИЙИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 Мультфильм. 8.35 Барымдаалыг фильмнер. 9.15 «Конкурс ссонда бодаллар». 9.55 «Анатолий Соловьяненко сценада база амыдыралда». Телефильм. 10.45 «Береги́ня» украин ыры студиязының концерти. 11.10 Уругларга фильм «Эрес-дядям Ширак». 12.20 Коллаж. 12.25—13.40 концерт.

КЫЗЫЛДАН

18.30 Видеоканал «Тыва ТВ чалап тур».

МОСКВАДАН

20.00 «Тамчыктыг удунар чаштар!».

КЫЗЫЛДАН

20.15 Медээлер. 20.25 Медээлер. 20.35 Чарлалдар. 20.45 «Ажыг чугаа».

МОСКВАДАН

22.30—00.30 Иллюзион. «Фанфан-тюльпан». Уран-чечен фильм. (Франция, Италия).

ҮШКҮ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

18.30 Мультфильмнер. 19.00 Арена. 20.00 «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 «Объктив». 20.45 Чугула интервью. 21.00 «Ye». 21.30—22.30 ТВ ТУ дугайында.

Воскресенье

ДЕКАБРЬ 30

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 Бүгүдеге спорт. 8.15 Ритмиг гимнастика. 8.45 «Спортлото» тиражы. 9.00 «Эртен эрте». 10.00 «Ада-чурт-тунга бараан болуру». 11.00 Эртенги хөглээшкиниг программа. 11.35 «Делегейни дескиндир». 12.35. «Кадыкшыл». 13.20 «Хөгжүмнүг киоск». 13.50 Я. Фрид режиссернуң фильмнери. «Ногаан чүүзе». 15.30 «Колээден дамчыдылга Панорама. 16.45 Мультфильм. 17.00 Улуг-хуннуң променад-концерти. 18.45 Россияның парламент медээчизи. 19.00 Улуг-хуннуң кинозалы. Мультфильм. «Кээрге өлүг болган» Уран-чечен фильм. (АКШ). 21.00 «Ye». 21.30 «Хере турупталыдар». Чапсарда — Коллаж. 00.35—00.50 Шыдыраага делегей маргылдаазы.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 Мультфильмнер. 8.45 Контакт-форум. 9.15 Л. Рюминаның концерти 9.45 «Губернатор-биле аян-чорук». Сахалин ортулуктуң амгы болгаш келир үезинин дугайында. 10.10 Уругларга фильм. «Гепард ээн кел чыдар». 11.15 П. И. Чайковский «Калбак-кара кадыны». Концерт. 14.05 Коллаж. 14.10 «Карпаттың чурумалдары». Телефильм. 14.30 «Бир эвес силерниң харыгар...» 15.15 «Совет Россия» видеоканал 17.45 «Планета» Делегей программазы. 18.45 Биатлон. Бүгү-эвилел маргылдаалары. 19.35 В. А. Моцарт. Концерт. 20.00 «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 «Кижиге кыйгырыг бижик». Барымдаалыг фильм. 21.00 «Ye». 21.30—02.30 «Содружество» видеоканал.

Телевидение дамчыштыр

ЧАА ЫРЛАРНЫ ДЫҢНААР СИЛЕР

Декабрь 26-да Тыва телевидениеге хүндүскүнүн 4 шакта композитор Ростислав Кенденбильдиң чаа ыларын күүне филармониязының ыраажызы Вероника Чоодуу ырлаар. Чонуун үнелелин ап, чорууп бо артист-биле көрүкчүлеринең ужуражыышкыны солуп болуру чугаажок. Ыраажыны «Саян» ансамблиниң тыва хөгжүм херекселдериниң оркестри үдээр.

Монгуш Кенин-Лопсанның «Оюу утка», Алексей Арапчоруның «Ыракшаанын оолга», «Акыйымның аян ыры», Юидеш-оол Монгуштуң «Баян-Доос, өске-даа чогаалчыларның шүлүктеринге композиторлуң бижээн чаа ыларын дыңнаар силер.

Бистиң корр.

Чагаалардан

ДЫЛ БӨЛГҮМҮН ТУРГУССА

Бистиң найысылал Кызылга төвүт дылдың кежээки бөлгүмүн тургузуп ап болур арга бар. Республиканың чурттакчылел музейинде төвүт дылдың дээди эртемин Ленинград университединиң Чоон чүк факультединге өөренип алган Рита Сумбаның бодунга ужураштым. Төвүт дылда болгаш моол дылда эоги домнарны дыңыг кыйгырар эртемден болду. Мээн саналым ындыг. Кызыл хоорайга төвүт дылдың болгумун тургузар. Оода чадаарда төвүт болгаш моол дылды бир чыл иштинде кызыл өөренгеш, номчуттар кылдыр мергежиг ап көрүңер, дүнмаларым. Бистин тыва чонуун бүрүнгү төөгүзү төвүт, моол болгаш кылат дылларда конгуг хөй бижиттиңнери силерге баш удуп чугаалап каайн.

Мен аныяк чоруур шаамда эртемден кижини кончуг хүндүлээр болгаш оон адын-сывын билир, оон ужук-бижик айтыгын аар чүве Марина Монгуш деп эртемден чорумнуң солунларга бижигилээн чүүлүн база кыйгырдым. Ленинград университединиң Чоон чүк факультедин доосхая Тывага сарыг шажынның тывылганын, хөгжөөнин база бүүрап дүшкенин эртем ёзугу-биле шинчилеп бижээш, төөгү эртемиинин кандидады алын Москаа хоорайга чедип алган болду. Болуусунуң эртемденнеринисти хүндүлеп, олардан эртем айтырып аар болзувусса, эвээш чарыгдап үнеп болгаш ырак-узак чер баобас, бо чер чурттуг аныяктарга таарымчалыг деп бодаар кижидир мен.

Тываның район бүрүзүнде төвүт болгаш моол бижик билир кырганнар бар, оларга чурттаар бажыңнардан тываның бодап көрзе эки боор. Өлүр назыны чыгап келген кыргаи ламалар ырак чөрден четкилеп келгеш, чемненир чөрни, хонар чөрни тыппас чүве болду. Сарыг шажын иинтилели чондаа чыгган акшазын таптыг санааш, төвүт дыл болгаш моол дыл башкылаар башкыларга шалын кылдыр үндүр санаарын сүмелеп ор мен.

Орус КУУЛАР
Күш-ажылдың хоочуну.
Баян-Тала сүүр.

Бир эвес бо чүүл парлаттынар болза оон гонорарын «Мемориал» иинтилелиниң агар санынче шилчидерин диледим.

ЧОННУН КИЧЭЭНГЕЙИНГЕ!

Кызыл хоорайда автотранспорт шимчээшкининде тургустунуп келгеи берге байдалды өөренип көргеш, республика эмнелгези чамдык медицина албан чергелериниң ажылдаар шагын есерткенин дыннадып тур. Декабрь айдан өгелээш келир чылдың апрель 1-ге чедир №№ 1, 2 поликлиникалар 8 шактан 17 шакка чедир ажылдаар. 17 шактан 18 шакка чедир дежурный терапевт ажылдаар.

Кызыл хоорайның Лопсанчап кудумчузунда 25 дугаарлыг бажыңда геронтология төвү ажыттынган. Аная пенсионерлерни 8 шактан 18 шакка чедир хүлээп алыр. Хүндүскү стационар болгаш процедура кабинеди ажылдап турар.

№ 2 поликлиникада (Наыырал кудумчузу, 32 «а») инвалидтерни. Ала-чурттуг Улуг дайынының киржикчилерни, интернационалчы дайынчыларны тыттырып эмнээр черни ажыткан. Ол четвергте 14 шактан 18 шакка, субботада 9 шактан 12 шакка чедир ажылдаар.

«УАЗ-469» маркалыг автомобильди «ВАЗ-2109, 2108, 2107, азы 21063» маркалыг, чок болза «Москвич-2141» маркалыг автомобильге орнап тур мен.

Мээн адрезим: Каа-Хем сүүр, Мелиоваторлар кудумчузу 58, кв. 1.

* * *

Тыва АССР-ниң ИХМ-ниң истелге килдизинге орус болгаш тыва дылдарга парлап билир секретарь-машинистка хереглеттиниг турар.

Айтырыгны дараазында черден билип ап болур: Кызыл хоорай, Ленин кудумчузу 18, Кабинет № 302.

* * *

Тываның девискээринде замдык дыштанылга черлевинге, оон иштинде «Тайга» станциязынга баар автотранспортту хөлезиге берип турар. Чүгле чагыгны баш бүрүнгаар киирер.

Бистиң адрезивис: Кызыл хоорай, Кочетов кудумчузу 1. «Мөңгүлек» гостиницаның иинги каъды. Телефон № № 3-12-81, 3-11-39.

* * *

Декабрь 26-да автоорук техникумунуң эллынга «Аян» бөлүктүг концерти болур. Эгелээри 18 шакта.

Билеттерни филармониянын кассазында садып турар, телефону 2-55-19.

Кино

ДЕКАБРЬ 23-ТЕ

НАЫЫРАЛ: «Приказ № 027» 9.30, 11.20, 13.10, 15.00 17.00, 19.00 (узаткан) Видеозал: «Бандиты на льду» 10.30, 12.30, 14.30, 16.30, 18.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: Киносборник 9.00, 12.00 «Проделки в старинном духе» 10.20, 13.20 «В полосе прибоя» 15.00, 20.50 «Однажды в Америке» (3 серилыг, 16 харга чедир) 16.50 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Возвращение к свободе» 12.00 «Жажда мести» (2 серилыг) 13.40, 16.20, 19.00 шактарда.

«ВОСТОК: Киносборник 10.00 «Люби и верь» (2 серилыг, Индия) 11.00, 13.30, 16.00, 18.30 шактарда.

«ЕНИСЕЙ» к/б: «Зловредное воскресенье» 13.00 «Сердце Ангела» 15.00, 17.30 шактарда.

ДЕКАБРЬ 24-ТЕ

«НАЫЫРАЛ»: «Копытом сюда, копытом туда» (2 серилыг, Чехословакия, 16 харга чедир) 10.00, 13.00, 16.00, 18.50 Видеозал: «Бандиты на льду» 9.20, 11.20 13.20, 15.20, 17.20, 19.20 шактарда

«ПИОНЕР»: «Калоши счастья» 9.00, 12.30 «Добро пожаловать или Посторонним вход воспрещен» 10.40 Киноклуб «В мире приключений» «Приключения Квинтина Дорварда, стрела королевской гвардии» 14.40 «Приказ № 027» 16.20, 18.00, 19.40 (узаткан) шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Жажда мести» (2 серилыг) 14.30 «В полосе прибоя» 17.10, 19.00 (узаткан) шактарда.

«ВОСТОК»: «Зита и Гита» (2 серилыг, Индия) 14.30, 17.00, 19.20 шактарда.

«ЕНИСЕЙ» к/б: «Наутилус» 17.30, 19.30 шактарда.

Кызыл хоорай, Красноармейская, 100

Индекс 54241.

РЕДАКТОР
В. Ф. ЧАДАМБА

ТЕЛЕФОННАРЫ: ◆ редактор — 3-43-34; ◆ оралакчылары — 3-33-91; 3-34-17; ◆ ориемная — 3-34-26; ◆ карыысалгалыг секретарь — 3-34-92; ◆ оралакчылары — 3-45-93. Киллистер: ◆ партийжи амыдырал — 3-36-82; 3-36-25; идеология — 3-34-57; ◆ совет гургузут — 3-34-98; 3-41-23; ◆ улетпур — 3-34-49; 3-36-73; ◆ агроулетпур — 3-41-16; ◆ культура — 3-39-15; ◆ информация — 3-37-11; ◆ чагаа киллизи — 3-39-03; 3-34-39 ◆ очулга — 3-34-93; корректорлар — 3-37-11 ◆ үндүрүкчүлер — 2-27-41; ◆ солуп келбейн барганда — 2-32-75 ◆ бухгалтерия — 3-43-41;

Чылда 300 катап үнер
Хемчээли 2 парлалга
амзазы
Тиражы 28000 экз

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер. полиграфия болгаш ном саттынын керектерниң галазы-биле күүне комитединиң типографиязы. Кызыл Шетинкин болгаш Кравченко кудумчуу, бажың № 1.

Чагыг № 549.